

ГОДИШНИКЪ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ
ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТЪ — КНИГА XXXV, I.
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
FACULTÉ HISTORICO-PHILOLOGIQUE — TOME XXXV, I.

ВЪРАТА
НА
ПЪРВОБЪЛГАРИТЪ

ОТЪ
ПРОФ. В. БИШЕВЛИЕВЪ

DIE RELIGION DER PROTOBULGAREN

VON
PROF. W. BESCHEWLIEW

СОФИЯ — SOFIA
ИРИДОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1939

Вѣрата на първобългаритѣ

Уводъ

Византийскитѣ хронисти, които разказватъ за покръстването на първобългаритѣ¹, преданиитѣ съ различни подробности факта, че българитѣ напуснали еличетството и възприели християнската вѣра. Обаче нито единъ отъ тѣхъ не съобщава, какво е било въ славянскитѣ тѣна известност. Само случайно и откъсмено въ връзка съ съвсемъ други събития нѣкои византийски извори споменаватъ известни първобългарски вѣрвания и религиозни обичаи.

Скоро така откъслено и случайно е застъпната и разглеждана вѣрата на първобългаритѣ и въ по-старата научна историческа книжнина. Това се дължи отъ една страна на оскъднитѣ сведения за религията на първобългаритѣ, а отъ друга страна на обстоятелството, че тя не е представлявала църквитѣ предметъ на изследване въ сравнително малкъ авторъ. Често известни религиозни обичаи сѫ приведени само като доказателство за неславянския произходъ на българитѣ. Споредъ теорията, която застъпва известни автори², тѣ служатъ да докажатъ, че първобългаритѣ сѫ били по принципъ татари³, смѣсени⁴, урало-чудѣ⁵, фини⁶, торки⁷ или най-сетне, че тѣ не доказватъ неславянския произходъ

¹ Вж. подробно за това събитие у В. Н. Златарски *История на българската държава* I 2, 26 и сл. (София 1927).

² Вж. за тази теория подробно у И. в. Д. Шимановъ въ *Критическо-предварително въпросно за произхода на прабългаритѣ въ ИСВНУК XVI - XVII*, 505 и сл. Не мѣ е известно, дали има нито за първобългаритѣ, за тѣхния произходъ и вѣра въ сравнително малкъ французски ориенталистъ J. Du-guignes *Histoire générale des langues, des turcs, des mongols et des autres tartares occidentaux* Paris MDCCLVI и сл.

³ J. Ph. Chr. von Engel *Fortssetzung der Allgemeinen Weltgeschichte der Neuern Zeiten* durch eine Gesellschaft von Gelehrten in Deutschland und England ausgesteriget. 31 Theil, Halle 1797, 252: „Die Sitte ihrer Fürsten, Thiere zu opfern, sich die Füße im Meer zu waschen, ohne Menge Kehlweihen zu halten, von diesen in niedergestreckter Stellung, von der Arme mit Geschrey empfangen zu werden ist tatarisch-orientalisch“. — 321: „Hier Was er

сетивна, когато интересът към първобългаритѣ нарастна значително, се появила няколко изследвания върху отделни въпроси във областта на първобългарската вѣра, както и опити за нейното цялостно излагане: В. Н. Златарски *Клятва у езическия болгаръ* въ „Сборникъ въ честь В. Н. Ламанскаго“, Петроградъ 1906, 253 и сл.; Същиятъ *За българската договорна клятва* въ История на българската държава I, 1, 434 и сл.; Г. И. Канаровъ *Клятва у езическия болгаръ* въ Св. Б. А. III (1912) 113 и сл.; В. Бешевлиевъ *Чаша отъ черепи у прабългаритѣ* ГСУиФ. XXII (1926); Г. Фехеръ *Мадарскиятъ конникъ. Погребални обичаи на прабългаритѣ* въ Изв. на Народ. етнографски музей VI (1926) 81 и сл.; В. Бешевлиевъ *Черепътъ на Нихифора* въ сп. Вѣкове I, 3 и сл.; В. von Armin *Примасяне кучета въ жертва при царь Самеона* въ сп. Български Прегледъ II, 1, 91—98; В. Бешевлиевъ *Единъ новъ изворъ за вѣрата на първобългаритѣ* въ ГСУиФ. XXXII 9; V. Grumel *Sur les coutumes des anciens Bulgares dans la conclusion des traités* въ Изв. истор. дружество XIV—XV 82 и сл.; Ю. Трифоновъ *Къмъ въпроса за византийско-български договори съ езически обреди* въ ИБАН XI (1937) 263 и сл. — Г. Фехеръ *Прабългари* София 1929, 126 и сл.; Същиятъ *Религията на прабългаритѣ* въ сп. Отецъ Паисий, год. II 208 и сл.; В. Бешевлиевъ *Гръцки и латински извори за вѣрата на прабългаритѣ* въ Изв. на Народ. етнографски музей VIII—IX 149 и сл.; Същиятъ *Религията на прабългаритѣ* въ Бълг. Истор. библиотека III 2, 29 и сл.

Настоящата работа представя въ основата си преработка на популярната статия въ Б. И. Б. съ нужния наученъ апаратъ и същевременно само опитъ за научно подреждане и излагане на известията за вѣрата на първобългаритѣ.

des Christentums huldigten die B. der Sonne, dem Monde und den übrigen Sternen (Theophylact, archiepsc. III p. 497) und brachten ihren Naturgöttern Menschenopfer dar; die Utiguren verehrten Götzenbilder aus Silber und Bronze“; Слѣно въ Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, Jhrg. 28 (1877) 682 и сл. — Забележително е, че нито у В. Н. Златарски *История на българската държава*, нито у St. Runciman *A History of the first Bulgarian Empire* London 1930 се споменува нѣщо за вѣрата на първобългаритѣ, макаръ за тѣзното покрѣстване да е отгледено много мѣсто.

Извори

Изворитѣ, отъ които се черпятъ сведения за вѣрата на първобългаритѣ, сѣ много малко и незначителни. Тѣ могатъ да се раздѣлятъ на три вида: 1) литературни или писменни, 2) археологически и 3) езикови. Отъ тѣзи извори най-важни сѣ литературнитѣ. За съжаление сведенията на литературнитѣ извори сѣ откъслечни и случайни и въ по-голямата си частъ представятъ само намеси за известни религиозни представи и обичаи у първобългаритѣ. Изъ между писменитѣ извори по количество и достоверностъ на сведенията първо мѣсто заематъ т. н. *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum*.¹ Тѣзи „отговори“, както е известно, сѣ били донесени отъ българскитѣ пратеници, които князь Борисъ изпратилъ презъ 866 г. въ Римъ за да се допитатъ и получатъ наставления отъ Папа Николай I за установяването и устройството на Християнската църква въ България.² Отговоритѣ на папа Николай по запитванията на българитѣ сѣ безспорно единъ цененъ и автентиченъ изворъ за бита и вѣрата на първобългаритѣ. Обаче не всичко, което се съобщава тамъ, трѣбва да се приеме за безусловно първобългарско. Защото между въпроситѣ на българитѣ има навѣрно едни, които се отнасятъ до славянски обичаи, други, които засѣгатъ чисто византийски, възприети по-рано или на пѣтъ да бждатъ възприети съ покрѣстването отъ Византия (това важи особено за византийскитѣ църковни обреди и обичаи, които сѣ били различни отъ тѣзи на западната църква, срѣ. напримѣръ отговоритѣ 3, 6, 54, 55 и др.) и най-сетне трети, които могатъ да иматъ и мохамедански³ произходъ. Ето защо налага се едно изследване на

¹ Най-новото критично издание е на E. Perels въ M. G. H. Epistolarum Karolini aevi IV, tomus VI, Berolini MCMXXV. Български преводъ въ изданието на Д. Дечевъ *Отговоритѣ на папа Николай I по допитванията на българитѣ* София 1922, което ще бжде преиздадено.

² Вж. Златарски *История* I 2, 85 и сл.

³ Вж. Ch. M. Fraehn *Drei Münzen der Wolga-Bulgharen aus dem X. Jahrhundert n. Chr.* въ Mémoires de l'Acad. Imp. de St. Petersburg VI, 188: „Wenn wir ferner schon in mehreren §§. von des Papstes Nicolaus I. Responsis ad consulta Bulgarorum, vom J. Ch. 866, Spuren, wie es scheint, von einem frühern Bestehen des Islams unter eben jenen Bulgharen an der Donau wahrnehmen, (z. B. im §. 51 wo vom Vielweiberei, §. 55 wo vom Communizieren ohne Gurt, §. 66 wo vom Turban und bedeckten Haupte in der Kirche, §. 90

въпроситѣ отговори отъ къмъ съдържание, за да се определятъ съ положителност, кое е първобългарско, кое славянско, византийско и евентуално мохамеданско¹.

На второ място идватъ случайнитѣ известия на византийскитѣ хронисти, менологии, арабски писатели и други писмени паметници. Най-ценни сж сведенията на онѣзи византийски хронисти, които сж писали преди покръстването на българитѣ или малко следъ това, като напр. Теофанъ и др., или предаватъ известията на по-стари писатели. Разбира се както всички писмени извори тѣзи сведения се нуждаятъ отъ една преценка на тѣхната достовѣрност и добросъвестност.

Къмъ писменитѣ извори могатъ да се причислятъ и нѣкои отъ първобългарскитѣ каменни надписи, които засѣгатъ макаръ и отъ далечъ нѣкои религиозни представи на първобългаритѣ².

Най-незначителни сж езиковитѣ данни т. е. заключенията, които могатъ да се извадятъ отъ етимологията на нѣколко първобългарски думи за религиозния животъ на първобългаритѣ.

Орендизъмъ

Сжщественото въ всѣка религия е вѣрата въ една сила или въ нѣкакви сили, които могатъ да действуватъ и да се проявяватъ и спрямо които човѣкъ може да влѣзе въ нѣкакво отношение. Затова религията въ най-широкъ смисълъ на думата е отношението на човѣка къмъ такива сили³. Тѣзи сили или сила не винаги представятъ нѣкакви лични духове или богове. Напротивъ въ най-първобитния видъ религии се срѣща само

wo von gesetzmässigem Schlachten des Viehes, §. 103 wo von Saracenischen Bücher die Rede ist u. a. m.). Срв. Responsa etc. 103; libri profani, quos a Saracenis vos abstulisse ac apud vos habere perhibetis.

¹ Приносъ за едно подобно изследване у автора „Къмъ нѣкои отъ отговоритѣ на папа Николая“ въ Изв. истор. дружество XIV—XV 72 и сл.

² Вж. В. Бешевлиевъ Първобългарски надписи въ ГСУИф. XXXI (1934) и „Добавки и оправки“ въ ГСУИф. XXXII (1936).

³ Срв. определеното на понятието религия отъ Фр. Пфистеръ: Religion ist das in Handlungen oder in Erzählungen oder in künstlerischer Gestaltung oder in begrifflicher Reflexion sich äussernde Verhältnis des Menschen zu einer nach dem Glauben des Menschen in irgendwelchen Wirkungen sich kundtuenden oder offenbarenden Kraft oder zu solchen Kräften (d. h. zur Gottheit) въ Die Religion der Griechen und Römer von Fr. Pfister, Leipzig 1930, 21; Сжщиятъ Volkskunde, Religion und Religionswissenschaft въ Blätter zur bayrischen Volkskunde. Würzburg Heft 10 (1925) 43 и сл.; Kultus въ Pauly—Wissowa Real-Enzyklopädie Bd. XI 2106 и сл. Вж. сжщо В. Бешевлиевъ Гръцки и латински извори за вѣрата на прабългаритѣ 149 и сл.

вѣрата въ една безлична сила, която може да действува въ различенъ размѣръ и да се проявява по нѣкакъвъ начинъ въ всѣки предметъ, въ всѣко животно, въ всѣки човѣкъ, изобщо въ всѣки единъ по какъвто и да е начинъ осезаемъ обектъ. Съ тази сила сж изпълнени всички свещени предмети и особено боговетѣ, на които имено сила тѣ дължатъ своята божественост и свѣтостъ. Първобитниятъ човѣкъ вѣрва, че тази тайнствена сила е причина за всѣко особено действие на единъ човѣкъ, животно или природна сила. За него тя е животворна, тя е самиятъ животъ или сжщността на нѣщата. Тази чудотворна сила споредъ вѣрването на първобитнитѣ може да се предава отъ човѣкъ на човѣкъ, отъ предметъ на предметъ и т. н. Тя е прилепчива, тя минава въ всичко и въ всѣкиго, който идва въ допиръ съ предметъ или сжщество изпълнено съ нея.

Вѣрата въ гореозначената сила е най-ярко изразена у първобитнитѣ племена на Америка и Полинезия и затова тя е най-добре изучена у тѣхъ. У полинезитѣ тази сила носи названието „мана“, а у племето батакъ на о. Суматра — „тонди“. У индиянското племе ирокези тя се нарича „оренда“ и отъ тукъ вѣрата въ нея се означава съ орендизъмъ¹. Орендизъмъ е сжщественна частъ на всички религии и затова той не липсва както въ най-първобитнитѣ така и въ най-висшитѣ. Орендизъмътъ е познатъ и на тюркскитѣ народи, както изрично отбелязва голѣмиятъ туркологъ Н. V á m b é r y².

¹ Терминътъ „орендизъмъ“ е създаденъ отъ Фр. Пфистеръ, вж. Der Glaube an das „ausserordentlich Wirkungsvolle (Orendismus)“ въ Blätter zur bayrischen Volkskunde, Heft 11 (1927) 24 и сл.; Сжщиятъ Die Religion der Griechen und Römer 108 и сл. и passim; Fr. R. Lehmann Mana. Der Begriff des „ausserordentlich Wirkungsvollen“ bei den Südseevölkern, Leipzig 1922; K. Beth Religion und Magie 2 Aufl. Leipzig 1927, 206 и сл.; K. Thurnwald Neue Forschungen zum Mana-Begriff въ Archiv f. Religionswissenschaft Bd. XXVII (1929) 92 и сл. На български вж. М. Арнаудовъ Очерки по българския фолклоръ София 1934, 21, 366, 587 и сл.; В. Бешевлиевъ Чаша отъ черепи у прабългаритѣ ГСУИф. XXII (1926) 36 и сл.; Сжщиятъ Гръцки и латински извори за вѣрата на прабългаритѣ Изв. НЕМ VIII—IX 151 и сл.; Сжщиятъ Религията на първобългаритѣ въ БНБ passim.

² Вж. Die Primitive Cultur des Turko-tatarischen Volkes Leipzig 1879, 245: . . . so werden wir ohne jegliche Anstrengung entdecken, dass beim primitiven Menschen der Turko-tatarischen Rasse die Idee der höchsten Gottheit mit dem Begriffe der unbegrenzten, dem menschlichen Blicke unzugänglichen geheimen Urkraft identisch gewesen, und dass er in allen ihm unerklärlichen Erscheinungen und Vorkommnissen des Lebens eben nur den Einfluss und die Wirkung dieser geheimen Kraft sah.

Орендистични представи

Лечебни камъни и почитане на камъни

Следи отъ орендистични вѣрвания се срѣщатъ и у първобългаритѣ. Въ 62-ия отговоръ на папа Николай I се съобщава, че преди да приематъ християнството първобългаритѣ открили нѣкакъвъ камъкъ, отъ който, ако нѣкой немощенъ вземѣлъ нѣщо, случвало се по нѣкога да добие лекъ за тѣлото си, а по нѣкога да остане безъ полза¹. Изворътъ не казва, какъвъ е билъ точно този камъкъ². Обаче отъ само себе си се разбира, че въпросниятъ камъкъ ще да е билъ нѣкакъ си по-особенъ отъ другитѣ, което е давало поводъ на българитѣ да вѣрватъ, че той притежава нѣкаква целебна свръхестествена сила, която е действувала при известни условия (*soleat aliquoties remedium corpori suo praebere, aliquoties vero sine profectu remanere*). Вѣрата въ лечебната сила на нѣкои камъни се срѣща и у други тюркски народи. Така напр. у сибирскитѣ тюрки за чудотворни се смѣтатъ едни особени черни камъни³. Арабскиятъ писателъ Бакуи, като говори за Яхра, единъ градъ на тюркитѣ (= хазаритѣ?), съобщава, че „у тѣхъ се намира единъ камъкъ, който се употребява успешно срещу известни болести“⁴.

Следи отъ почитане на камъни у първобългаритѣ се срѣщатъ и въ два не толкова сигурни случая. При разкопкитѣ въ скалистата мѣстность при с. Мадара е билъ откритъ камененъ блокъ, ограденъ съ стена близо до една постройка, за която се приема обикновено, че е нѣкакво светилище⁵. Този камененъ блокъ изглежда да е смѣтанъ за свѣщенъ и затова е билъ ограденъ съ стена. Постройкитѣ, както и оградата около каменния блокъ могатъ да произлизатъ отъ вре-

¹ *Responsa* etc. 62: *Refertis, quod lapis inventus sit apud vos, antequam Christianitatem suscepissitis, de quo si quisquam ab aliquam infirmitatem quid accipit, soleat aliquoties remedium corpori suo praebere, aliquoties vero sine profectu remanere.*

² Д-ръ П. Николовъ *Нашитѣ народни лѣкарства* въ ГСУ мед. фак. XIV (1934—1935) 339 подъ влияние навѣрно на нѣкакъвъ погрѣшенъ преводъ на въпросния отговоръ приеме, че камъкътъ билъ червенъ и го отъждествява съ червената глина — *argilla rubra*.

³ H. Vámbéry *Das Türkenvolk* Leipzig 1885, 117; Сжщиятъ *Die primitive Cultur des Turko-tatarischen Volkes* Leipzig 1879, 249 и сл.

⁴ H. Freiherr von Kutschera *Die Chazaren* 2 Aufl. Wien 1910, 132: „Man findet bei ihnen einem Stein, der gegen gewisse Krankheiten mit Erfolg gebraucht wird“. За подобно сுவѣрие въ древността вж. PWRE I 50.

⁵ Вж. Ив. Велковъ *Разкопки въ Мадара* въ сб. Мадара I (1934) 87 и сл.

мето преди идването на българитѣ, обаче несъмнено тѣ сж намира мѣстността Деветашлари. Близко до Абоба-Панска се блокове, наредени въ правилни и неправилни групи. Правилнитѣ образуватъ правоъгълници съ по 5, 7 и 9 реда. Правилно до 1.5 м. съ диаметъръ до 1.7 м. Предъ нѣкои групи се намира по единъ камъкъ, издѣлянъ въ форма на престолъ, обрѣнатъ къмъ групата¹. Може би и тѣзи камъни стоятъ въ нѣкаква връзка съ религиозния животъ на първобългаритѣ². Въ всѣки случай почитането на камънитѣ не е съвсемъ чуждо на тюркскитѣ народи. Така напр. якутитѣ иматъ особени камъни, които почитатъ, на които се молятъ и принасятъ жерода съ шаманска религия (черемиси, буряти и др.)³, но и у други. То е известно на индуси, гърци, германци, славяни, маджари и др.⁴

Амулети

Първобългаритѣ както много други народи сж вѣрвали, че и предмети, направени отъ човѣшка рѣчка могатъ да бждатъ изпълнени съ чудотворна сила и да бждатъ отъ полза за здравето на болни. Въ 79 отговоръ на папа Николай се съобщава, че у българитѣ немощнитѣ имали обичай да носятъ

¹ К. В. Шкорпилъ *Мегалитическѣ паметници* въ Извѣстия Русскаго Археолог. Института въ Константинополѣ X (1905), 373 и сл.

² K. Jireček въ *Archiv. f. slav. Philologie* XXI 1—2 Heft (1899) 612; Г. Фехеръ *Паметниците на прабългарската култура* въ ИБА III 1925, 59.

³ G. Nioradze *Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern* Stuttgart 1925, 35.

⁴ Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch* I 29, 33, 617, II 140 и сл., 520, 616; Clemen *Die Religionen der Erde* München 1927, 30, 233; O. Gruppe *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte* Bd. II München 1906, 773 и сл.; S. Wide und M. P. Nilsson *Griechische und römische Religion* Leipzig 1922, 230; E. Samter *Die Religion der Griechen* Leipzig 1914, 4; Pfister *Kultus* PWRE подъ *Kultus* 1214 и сл.; E. Maas *Heilige Steine* въ *Rhein. Museum* Bd. 78 (1929) 1 и сл.; E. Mogk *Germanische Religionsgeschichte und Mythologie* 2 Aufl. Berlin 1921, 22; Vámbéry *Die primitive Cultur des Turko-tatarischen Volkes* Leipzig 1879, 249 и сл.; Vámbéry *Das Türkenvolk* Leipzig 1885, 117; G. Nioradze *Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern* Stuttgart 1925, 35; G. Frazer *Der goldene Zweig* Leipzig 1928, 47 и сл.; M. Löhr *Kultus* въ *Eberts Reallexikon der Vorgeschichte* VII 124 и сл.; Bächtold-Stäubli *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* VIII 380 и сл.

и каква връзка, окачена подъ шията за здраве¹. За съжаление и тукъ изворътъ не съобщава, каква точно е била тази връзка. Обаче ясно е, че въ случая се касае за единъ отъ онѣзи многобройни ржкотворни предмети, наречени амулети, талисмани, муски и пр., които се правятъ почти отъ всичко, за което се вѣрва, че може да съдържа свръхестествена лека чебна, предпазна или отбранителна (апотропеична) сила като човѣшки нокти, кости, кръвъ, животни, растения, камъни, косми, вѣрви, кожи и пр.². Обичаятъ да се носятъ амулети се срѣща у всички народи и презъ всички времена.

Понѣкога ролята на амулета могатъ да изпълняватъ разни магически знакове, думи и образи, които се начертаватъ или издѣлбаватъ върху предмети, камъни, постройки и пр. Така напр. на о. Критъ презъ критско-микенската епоха за да се поставятъ постройките подъ мощна закрила е била издѣлбавана свещената двойна бравда върху камъните употребени въ строежа³. За сжщата целъ старитѣ германци издѣлбавали своитѣ руни, кръстове и пр. върху камъни, украшения и др. Може би този обичай да не е билъ чуждъ и на първобългаритѣ. Защото въ всички строежи, за които се предполага, че сж първобългарски, се намиратъ камъни съ издѣлбани по тѣхъ различни знакове. Тѣ не липсватъ дори и по водопроводнитѣ тръби⁴. Обаче не е изключена възможността въ случая да се касае за каменодѣлски знакове съ иѣкакво профанио значение⁵.

¹ *Responsa* etc. 79: *Perhibentes, quod moris sit apud vos infirmis ligaturam quamdam ob sanitatem recipiendam ferre pendentem sub gutture, requiritis, si hoc agi nos de cetero iubeamus; quod non solum agi non iubeamus, verum etiam nefiat, modis omnibus inhibemus: huius modi quippe ligaturae, phylacteria daemonicis sunt inventa versutiis.*

² Fr. Pfister *Amulett* въ *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*. Hrsg. d. Hanns Bächtold-Stäubli. Berlin 1927 и сл., I 374 и сл.; A. Bertholet *Amulette und Talismane* въ *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* 2. Aufl. Tübingen 1926 и сл. s. v.; G. Wilke *Amulett* въ *Eberts Reallexikon der Vorgeschichte* I 158 и сл.; Pfister *Religion der Griechen u. Römer* 303 и сл., 328 и сл.; S. Seligmann *Die magischen Heil- und Schutzmittel aus der unbelebten Natur, mit besonderer Berücksichtigung der Mittel gegen den bösen Blick. Eine Geschichte des Amulettwesens* 1927.

³ Fr. Pfister *Die griechische und römische Religion* въ сборно съчинение C. Clemen *Die Religionen der Erde* München 1927, стр. 176 и обр. 77 и 78; Сжщиятъ *Die Religion der Griechen und Römer* 94; E. Lehmann *Erscheinungs- und Ideenwelt der Religion* въ *Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgeschichte* I (Tübingen 1925), 90.

⁴ К. Шкорпилъ *Знаки на строителномъ материалъ* въ Изв. Русс. Арх. Института въ Константинополь X 250 сл.

⁵ Andree *Etnographische Parallelen und Vergleiche* Neue Folge. Leipzig 1389, 74 и сл.

Свещенъ мечъ

Орендистиченъ характеръ могатъ да иматъ и оржжията. У първобългаритѣ мечътъ изглежда да се е смѣталъ изпълненъ съ свръхестествена сила. Защото споредъ 67 отговоръ на папа Николай българитѣ имали обичай, когато искали да обвържатъ иѣкого съ клетва за иѣкаква работа, когато искали да публично мечъ и да се заклеватъ въ него¹. А както е известно заклеванията ставатъ въ такива предмети или сжщества, за които се вѣрва, че сж свещени т. е. изпълнени съ свръхестествена сила, която въ случай на клетвопрестъпване наказва виновника. Първобългаритѣ сж смѣтали мечъ, може би, не само за свещенъ, но и за олицетворение на иѣкакво божество. Въ всѣки случай почитането на иѣкакво божество предметъ се срѣща у много народи и дори у такива свещенитѣ или че сж били въ родствени връзки съ първобългаритѣ. Така напр. Херодотъ разказва въ културно отношението имали обичай да поставятъ върху могила отъ съчки стариненъ желѣзенъ мечъ, да го тачатъ като Аресово изображение и да му принасятъ всѣка година въ жертва коне и другъ добитъкъ². Споредъ историка Аммианъ Марцелинъ алакато богъ на войната³. Византийскитѣ историкъ Прискъ пъкъ съобщава, че у хунскитѣ владѣтели билъ на голѣма почитъ т. н. мечъ на Ареса, който билъ свещенъ и за който се вѣрвало, че правѣлъ мощенъ своя притежателъ, види се, понеже билъ изпълненъ съ свръхестествена сила⁴. Най-сетне визан-

¹ *Responsa* etc. 67: ... *spatham in medium afferre, et per eam iuramentum agebatur...*

² *Herodot. IV 62: ἐπὶ τοῦτου δὲ τοῦ σπαθοῦ ἀκινάκης σιδήρεος ἔροται ἀρεταίους προσάγουσι πρόβατων καὶ ἵππων, καὶ δὴ καὶ τοιοῦτ' ἐπιπέτω θύουσι ἢ τοῖσι ἄλλοισι θεοῖσι.*

³ *Ammiani Marcellini rerum gestarum libri rec. C. Clark, II (Berolini 1915) lib. XXXI 2,23: nec templum apud eos visitur aut delubrum, ritu humi figitur nudus, eumque ut Martem, regionum quas circumcolunt praesulum veracundius colunt. У сжщия за квадритѣ XVII 12,21: eductis mucronibus, quos pro numinibus colunt, juravere se permansuros in fide.*

⁴ *Excerta de legationibus* ed. C. de Boor, I (Berolini 1903) 142: σημαίνειν καὶ τοῦτο τὸν θεὸν τὸ τοῦ Ἄρεος ἀναφήναντα εἶδος, ἕνα δὲ ἱερὸν καὶ παρὰ τῶν Σκυθικῶν βασιλέων τιμώμενον, οὗ δὲ τῆ ἐφόρου τῶν πολέμων ἀνακαίμενον, ἐν τοῖς παλαιῖς ἀρκασιθῆναι χρόνοις, εἶτα διὰ βούλῃς ἐπαρῆθαι. *Jordanis Romani et Getica* rec. Th. Mommsen. Berolini 1882, 183: addebat ei tamen confidentia gladius Martis inventus, sacer apud Scytharum reges semper habitus.

тийският историкъ Менандъръ разказва, че ханътъ на аваритѣ Баянъ положилъ тържествено клетва предъ мечъ,¹ което показва, че и у този тюркски народъ мечътъ се е смѣталъ за свещенъ.²

Безкръвно убиване на животни

Споредъ първобитния възгледъ за съществуването на всѣки единъ човѣкъ и за неговото преуспѣване въ живота отъ много голѣмо значение е да притежава, колкото се може повече свръхестествената сила — оренда. Затова всѣки човѣкъ трѣбва да се стреми да запази непокътната и да увеличи своята оренда, като поглъща вещества, увеличава постоянно своята оренда, като поглъща вещества, изпълнена съ нея. При животнѣ същества се вѣрва, че свръхестествената сила се недри главно въ кръвта, понеже тя дава видимо животъ на всички живи същества.³ Ето защо у нѣкои народи съществува обичай животнитѣ предназначени за храна, така да се убиватъ, че да не имъ изтича кръвта, за да не се загуби свръхестествената сила. Подобенъ обичай изглежда да е съществувалъ и у първобългаритѣ. Защото споредъ 90-ия отговоръ на папа Николай, тѣ питали между другото, дали е позволено да ядатъ животни или птици, убити само отъ човѣшки ударъ,⁴ а не умъртвени съ ножъ. Очевидно първобългаритѣ сж искали да знаятъ, дали този тѣхенъ старъ обичай не стои въ разрѣзъ съ схващанията на новата вѣра. Като успоредница на горното известие би могло да се приведе нѣкогашниятъ обичай на литовскитѣ селяни, които на

есения празникъ „сабарностъ“ преди да ядатъ отъ новото жито произнасяли една молитва и убивали съ дървена лѣжица чрезъ удари по една кокошка и по единъ пѣтелъ, които следъ това изяждали.¹ Споредъ Херодотъ скититѣ имали обичай да одушаватъ животнитѣ, предназначени за жертвата сила.² Страбонъ пъкъ съобщава, че нѣкои маги убивали жертвенитѣ животни не съ ножъ, а съ боздуганъ.³ Това е ставало навѣрно за да се избѣгне проливането на кръвъ, което въ персийската религия изобщо не се срѣща.⁴

Конска опашка

Освенъ въ кръвта свръхестествената сила се крие и въ нѣкои опредѣлени части на животнитѣ, особено на тѣзи, които се смѣтатъ за свещени. Така у нѣкои народи животинската опашка се смѣта за седалище на нѣкаква особена сила. Въ Гвинея съществува обичай да се отсича опашката на единъ волъ и да се принася въ жертва за да се получи добра жътва.⁵ Въ култа на Митра опашката на бика е била, както изглежда, въплотение на житнитѣ класове.⁶ У старитѣ индийци опашката на жертвеното животно не бивало да се осакатява.⁷ Споредъ H. Oldenburg⁸ при разсичането

¹ Вж. J. G. Frazer *Der Goldene Zweig* Leipzig 1928, 699.

² Herodot. IV 60: καὶ ἐπειτὰ βρόχῳ παρὶ ὧν ἔραλα τὸν ἀχένα, σκυταλίβη δὲ ἐμπελάων περιάγει καὶ ἀποπύγει.

³ Strabon. lib. II, 3, 15: 'Ἐν δὲ τῇ Καππαδοκίᾳ (πολὴ γὰρ ἔχει τὸ τῶν Μάγων φέρον, αἳ καὶ ἰπποῦδοι καλοῦνται) πολλὰ δὲ καὶ τῶν Παροικῶν θαῶν ἱερὰ), οὐδὲ μαχαίρῃ θύουσιν, ἀλλὰ κορυφῇ τινὶ ὡς ἂν ὀπίσθῳ τόποντας.

⁴ За безкръвно убиване на жертвени животни чрезъ боздуганъ или удущване, а сжшо и на хора вж. W. Koppers *Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen* въ сборното съчинение *Die Indogermanen- und Germanenfrage*, Salzburg—Leipzig 1936, 341 съ забележка 102; 349 и сл.; 402. Споредъ Френъ българскиятъ обичай ималъ мохамедански произходъ, вж. заб. 3 на стр. 7.

⁵ Frazer *Der goldene Zweig* 679 и сл.

⁶ Frazer *Der goldene Zweig* 680.

⁷ J. Schwab *Das altindische Tieropfer* Erlangen 1886, XVIII и 130, 159 и сл., гдето се съобщаватъ особенни процедури съ опашката на жертвеното животно.

⁸ *Die Religion des Veda* 2 Aufl. Stuttgart—Berlin 1917, 358. Споредъ K. F. Johansson *Ueber die altindische Göttin Dhisana und Verwandtes* Skrifter Utgifna Af Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala XX (1917—1919) 117 опашката е, може би, застѣпникъ на membrum virile: „Der Schwanz wird über den Winter bewahrt, um die Fruchtbarkeitspotenz bis zum Frühling zu erhalten, wie im Norden der Phallus des Rosses.“

¹ Excerpta de leg. ed. de Boor II 473.

² За култа къмъ мечъ у келтитѣ: вж. още C. Clemen *Religionsgeschichte Europas* 315. Хетитскитѣ скални изображение отъ Язжликая показватъ сжшо единъ богъ — мечъ (Archiv für Orientforschung 1935, 75). У кавказкитѣ чечени е било обичайно да почитатъ нѣкакви семейни мечове на опредѣлени дни, вж. A. Closs *Die Religion der Semnonenstammes* въ сборното съчинение *Indogermanen- und Germanenfrage*. Salzburg—Leipzig 1936, 621 заб. 30. За култа изобщо къмъ оржията вж. Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch usw.* I 29 и сл., II 423, 432; N. Söderblom *Einführung in die Religionsgeschichte* Leipzig 1920, 15; M. Lohr *Fetischismus* въ *Eberts Reallexikon* III 272 и сл.; Fr. Schwenn въ *Arch. f. Rel.-Wiss.* XX 299 и сл.; Scheffelowitz въ *Arch. f. Rel.-Wiss.* XXV (1927) 337 и сл.

³ Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch usw.* I 37; Fr. Pfister *Der Glaube an das „ausserordentlich Wirkungsvolle“* въ *Blätter zur bayrischen Volkskunde*, Heft II. Würzburg 1927, 29; Сжщиятъ въ *RWRE* XI 2114 и сл.; 2148; 2182; Fr. Dölger *Gladiatorenblut und Märtyrerblut* въ *Vorträge der Bibl. Wartburg* III 196 сл.; Wiedemann *Arch. f. Rel.-Wiss.* XXII (1924/25) 58 сл.

⁴ *Responsa etc.* 90: Animalia sive volatilia, si sine ferro mactentur, et solo ictu hominis percussa moriantur, si liceat comedi, sciscitamina.

на жертвеното животно у индийцитѣ опашката му се запазвала за една перимония, предназначена за женитѣ на боговетѣ. Старитѣ римляни принасяли на 15 октомврий всѣка година въ жертва на Марса коня, на който отсичали опашката и още кървава занасяли тичешкомъ въ стария царски домъ, гдето опръсквали съ калящата още кръвъ олтаря.¹ Конската опашка е била на почитъ, както изглежда, и у първобългаритѣ. Понеже споредъ 33-ия отговоръ на папа Николай първобългаритѣ употребявали отъ край време конска опашка за военно знаме,² което отговаря на турското *букчукъ*.³

Тази употреба на конската опашка като знаме у първобългаритѣ се дължи на обстоятелството, че коньтъ е игралъ важна роля въ живота на тюркскитѣ народи.⁴ Той имъ е служилъ не само за езда, но и за храна.⁵ Въ време на война

¹ W. Mannhardt *Mythologische Forschungen* Strassburg 1884, 159 и 183 и сл.; S. Eitrem *Beiträge zur griechischen Religionsgeschichte* II. Kathartisches und Rituelles. Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse 1917 (Kristiania) 28 и сл.; Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch* usw. II 424; Frazer *Der Goldene Zweig* 695.

² Responsa etc. 33: Quando praecium infre soliti eratis, indicatis vos hactenus in signo militari caudam equi portasse, et sciscitamine quid nunc vice illius portare debeatis.

³ Engel op. cit. 335: Statt des Rossschwefls, den die Bulgaren bisher auf gut Tatarisch in ihren Treffen hatten vortragen lassen, ward ihnen das Zeichen des h. Kreuzes empfohlen. Вж. заб. 6 на стр. 4; заб. 2 на стр. 5.

Днешнитѣ турки отъ Турфанъ, Хотанъ и др. иматъ обичай да закачатъ конски опашки (отчасти опашки на яку) по масаритѣ (гробоветѣ на светцитѣ), вж. Else Krohn *Vorislamisches in einigen vorderasiatischen Sekten und Derwischorden* въ *Ethnologische Studien* I (1931) 299 и сл. За конската опашка вж. *Handw. des deutsch. Aberglaubens* VI 1675 и сл. Срв. сжшо VII 1427 и сл.

⁴ H. Vámbéry *Die primitive Cultur des Turko-tatarischen Volkes* Leipzig 1879, 188 и сл.; Сжшиятъ *Der Ursprung der Magyaren* Leipzig 1882, 56.

⁵ Споредъ византийскитѣ историкъ Зосимъ хунитѣ прекарвали цѣлото си време на коне и дори спѣли върху тѣхъ: πῶς γὰρ οἱ μῆτα εἰς γῆν πηξαι τὸς πόδας οἱοὶ τε ὄντας ἰβραῖως, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἵππων καὶ διατόμενοι καὶ καθύδοντας (Zosim. ex rec. I. Bekkeri, lib. IV 20, Bonnæ 1837 p. 194 и сл.). Татаритѣ и печенегитѣ се хранѣли съ конско месо и пиели конска кръвъ, може би, за да придобиятъ свръхестествената сила на коня: Nicet. *Choniatae de Man. Comn. rec.* Bekkeri, Bonnæ 1835 p. 124 и сл.: ὁ δ' αὐτὸς ἵππος καὶ τὸν Σκῆθην ὄχει, διὰ πολέμου φέρων τὸ πολυθῆκος, καὶ τροφήν χορηγεῖ σχαζομένης τῆς φλεβός, ὡς δὲ φασὶ, καὶ ὀχεύομενος, εἰ ἔστιν ὁ ἵππος θηλυκός, τὴν ἀλογον ἀφροδίτην τὸ βερβάρου ἀποκενοῖ. Georg. Pachymeres rec. I. Bekkeri, Bonnæ 1835, p. 346 и сл.: κἂν χρεια τροφῆς εἴη τῶ, ὁμοίῳ χρωμένους θηρῶν ἢ καὶ τὸν ἵππον ἐκκεντοῦντας ἐκροπῶν αἵματος, εἰ δὲ τῶ καὶ στεφανωτέρας προσέει τροφῆς, ἐγκάτω οἷος τὸ αἷμα συγχλείοντα ὑπὸ τὴν ἀφροδίτην τιθέναι, ὡς ἐνισθῆν μικρὸν συσταθῆν ἐκ τῆς ἐκείθεν θερμότητος δειπνον τιθεοθαι. Michael Psellus *The History* ed. by C. Sathas, London 1899, lib. VII 68: δεῖσαν

пкъ коньтъ е оказвалъ ценна услуга като помощно бойно животно. Всеизвестно е, какво огромно значение е имала конницата въ войската на тюркскитѣ народи. Коньтъ е билъ високоцененъ и у други народи, особено като жертвено животно.¹ Така напр. у индийцитѣ споредъ P.-E. Dumont „La victime principale est le cheval: le cheval, qui représente la classe des guerriers, comme les autres animaux domestiques représentent la classe paysanne; le cheval, qui est l'ami et le compagnon du héros“.²

Следователно опашката на коня, която е съдържала въ себе си свръхестествената сила на едно отъ най-ценнитѣ животни както въ частния и военния животъ, така и въ религиозния, е могла, споредъ вѣрването на първобългаритѣ, да имъ носи само победи.

Чаши отъ човѣшки черепи

При хората за седалище на свръхестествената сила — оренда — се смѣта често човѣшката глава. Затова лицето, което яде човѣшки мозъкъ или пие отъ човѣшки черепъ, придобива по-голямъ оренда. На този именно възгледъ почива ловътъ на човѣшки глави у първобитнитѣ племена на Африка, Америка и Австралия и обичаятъ да се прави отъ главата на убитъ неприятель или починалъ светия или могъщъ войникъ чаша за пиене. Този обичай е сжществувалъ дълго време въ миналото. Вѣрвало се е, че този, който пие отъ такава чаша, увеличава собствената си сила или, ако е боленъ, оздравѣвалъ. Предпочитали се черепитѣ на лица, забележителни съ нѣщо приживѣ, като царе, главатари, прочути войни, светни и пр., понеже се е смѣтало, че тѣ сж били надарени съ най-голямъ свръхестествена сила. Чашата се изработвала отъ

δὲ αὐτοῖς πινει, εἰ μὲν ἐντόχουσαν ἕδαιον ἢ πηγαιῖος ἢ ποταμίου, λάπτουσιν αὐτίκα ἀπεισοποιόντας, εἰ δ' οὖν, τοῦ ἵππου ἑκατοσ ἀποθῆς ἕξαιρατοσοι τούτους, σιδήρη τῆς φλέβας ἀναστομῶσαντας, καὶ τὴν δέψαν οὕτως ἴθονται, ὡς ἕδαι τῶ αἵματι χρωμένον· εἴτα δὴ καὶ τὸν πῶτατον τῶν ἵππων ἀναταμόντας, καὶ τὴν εὐρημένην ἀνακαθῶσαντας ὄλην, αὐτοῦ που τὰ ἐντετηρημένα τοῦ ἵππου μέλη βραχὴ τι διαθερμάναντας μετὰ τοῦ λῆθρου λαφύσουσι. Маджаритѣ сж употребявали сжшо така конско месо и мѣтко за храна: Leonis Imper. *Tactica* XVIII 52: 'Ακολουθεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ πλῆθος ἀλόγων ἵππαρίων καὶ φοραδίων, ἅμα μὲν πρὸς ἀποτροφὴν καὶ γαλακτοποίησιν, ἅμα δὲ καὶ διὰ πλῆθους φαντασίαν.

¹ W. Koppers *Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen* въ *Die Indogermanen- und Germanenfrage*. Salzburg—Leipzig 1936, 279—411; R. Bleichsteiner *Rosswelie und Pflerderen im Totenkult der kaukasischen Völker* пакъ тамъ 413 и сл. и особено 488 и сл.; A. Nehring *Studien zur Indogermanischen Kultur und Urheimat* n. т. 198 и сл., особено заб. 17 съ богата литература; вж. още *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* VI 1598 и сл.

² *L'Asvamedha* Paris 1927, X и сл.

теменната костъ на черепа и понѣкога се обличала въ металъ. Примѣри за този обичай се срѣщатъ въ изобилие, както въ древността, така и въ сръдновековнето, а днесъ и у нѣкои първобитни племена въ Африка и Австралия¹. Още въ предисторическо време въ палеолита изглежда да сж били употребявани човѣшки черепи за чаши, ако се сжди по употребитѣ.² Обаче сигурни известия за чаши отъ черепи се срѣщатъ най-напредъ у бащата на историята Херодотъ, който разказва, че скититѣ имали обичай да правятъ чаши отъ главитѣ на убити врагове.³ Подобенъ обичай сж имали споредъ Херодота и Помпоний Мела⁴ и исидонитѣ. За келтското племе скордисти, което живѣло въ днешна Сърбия има сведение,

¹ R. Andree *Menschenschädel als Trinkgefäße* въ *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 22 Jahrg., стр. 1 и сл.; Норовка и Kronfeld *Vergleichende Volksmedizin* Bd. I. Stuttgart 1908 s. v. Schädel; В. Бешевлиев *Чаши отъ черепи у прабългаритѣ* въ ГСУ и. ф. XXII (1926) и приведена на стр. 16 заб. 3 литература; F. Pfister въ *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* s. v. *Heiligenschädel und Kopf*; A. I. Sławik *Kultische Geheimbünde der Japaner und Germanen* въ *Die Indogermanen- und Germanenfrage* 743; вж. още бележката на Roerich към статията на М. Ростопчевъ въ *сп. Artibus Asiae* V (1932) дадена въ преводъ отъ Г. И. Канаровъ въ в. Миръ бр. 10534.

² A. Krenn *Schädelbecher*. Sudeta V. Reichenberg 1929, гдето се описватъ палеолитскитѣ находки въ южна Германия.

³ Herodot IV 65: . . . αὐτὰς δὲ τὰς κεφαλὰς, οὗτι πάντων ἀλλὰ τῶν ἐχθίστων, ποιεῖσι τὰτα ἀποπρίας [ἐκαστος] πᾶν τὸ ἔνεσθε τῶν ὀφθῶν ἐκκαθαίρει· καὶ ἦν μὲν ἦν πίνης, ὁ δὲ ἔθεθεν ὀμοβοῆν μόνην περιταίνας, οὕτω χρᾶται, ἦν δὲ [ῆ] πλοῦσιος, τὴν μὲν ὀμοβοῆν περιταίνας, ἔθεθεν δὲ καταχρυσώσας οὕτω χρᾶται ποτηρίῳ, ποιεῖσι δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν οἰκῆων, ἦν σφι διάφοροι γίνονται καὶ ἦν ἐπικρατῆσιν αὐτῶν παρὰ τῷ βασιλεῖ· ζεῖνων δὲ οἱ ἐλθόντων τῶν ἄν λόγον ποιῆται, τὰς κεφαλὰς ταύτας παραφέρει καὶ ἐπιλέγει ὅς οἱ ἐόντες οἰκῆοι πόλεμον προσεθήσαντο καὶ σφῶν αὐτῶν ἐπικρατῆσιν, ταύτην ἀνδραγαθίην λέγοντες. За скититѣ съобщаватъ още: H. Diels *Die Fragmente der Vorsokratiker* 4 Aufl. Berlin 1922, Bd. III, 337, 14—17: τοὶ δὲ Σκῆθαι καλὸν νομίζοντι, ὅς [κ'] ἄνδρα κατακτανὸν ἐκείρας τὴν κεφαλὴν τὸ μὲν κόμιον πρὸ τοῦ ἵππου φορεῖ, τὸ δὲ οὐτεὸν χρυσώσας [ῆ] καὶ ἀργυρώσας πίνῃ· ἐξ αὐτοῦ καὶ σπένθηι τοῖς θεοῖς. Strabon VII 3, 6: καὶ μάλιστα τῶν Σκοθικῶν, ξυνοθυτοῦντων καὶ σαρκοφαγόντων καὶ τοῖς κρανίοις ἐκπέριαι χρεμίνων и 7. P. O. M. P. Mela II 1, 13: Pocula ut Essedones priores Anthiroporphagos, quos ad septentrionem esse diximus, decem dierum itinere supra Borysthenen amnem ossibus humanorum capitum bibere cutibusque cum capillo pro mantelibus ante pectora uti Isigonis Nicaeensis.

⁴ Herodot IV 26: . . . τὴν δὲ κεφαλὴν αὐτοῦ φιλώσαντας καὶ ἐκαθήραντας καταχρυσώσας καὶ ἐπιταίνας ἀγαλάματι χρεμίνωνται, θεοῖσιν μεγάλας ἐπιταίνας. P. O. M. P. Mela II 1, 9: Essedones . . . capita ubi fabre expolivere, auro vincta pro poculis gerunt.

че пиело човѣшка кръвъ отъ човѣшки черепи.¹ Споредъ Страбонъ келтитѣ, когато се завръщали отъ сражения, носили окачени на конскитѣ шиш главитѣ на убититѣ неприятели и ги закачвали въ предверията на кжщитѣ си за показъ или ги балсамирвали.² За келтското племе бои Т. Ливий съобщава, че и тѣ имали обичай да правятъ чаши отъ човѣшки черепи.³ Писателътъ Павелъ Дяконъ⁴ предава, че лонгобардскиятъ кралъ Албоинъ убилъ въ едно сражение Кунимундъ и направилъ отъ главата му чаша за пиене.

Обичаятъ да се правятъ чаши отъ човѣшки черепи се срѣща и у туркскитѣ народи. Въ китайската книга Ши-ки, написана 100 г. пр. Христа въ глава 123 се съобщава следното:⁵ „Ursprünglich waren sie (die Yüe-tsi⁶) stark und schätzten die Hiung-nu gering. Bis *Mak-tur den Thron bestieg und die Yüe-tsi angriff und schlug. Als der Hiung-nu-Fürst (šan-yü) Lau šang den König der Yüe-tsi getötet hatte nahm er dessen Schädel und machte daraus ein Trinkgeschirr.“ Тукъ принадлежи и известието у J. J. de Groot *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit* I, Berlin 1921, 223: „dort schlachteten sie einem Schimmel, mit einem king-lu-Messer und mit einem kim-liu-li rührte der Tan-hu den Wein, und den Kopf des Königes von Goat-si, der Tan-hu Lo-šang abgeschlagen hatte als Trinkgefäß verwendend, tranken sie zusammen den Bluteid.“ У J. Deguignes *Histoire générale des Huns* etc. Paris 1756 II 347 се намира следното известие за аваритѣ: Аваритѣ Чеу-ну „attaqua et délit

¹ Florus 39: litare diis sanguine humano, bibere in ossibus capitum.; Ammian. Marcell. XXVII 4, 4: Scordisci . . . humanumque sanguinem in ossibus capitum cavis bibente suavidius. Сждо: Orosius V 23; F. Rufus IX.

² Strabon. IV 4, 5; срв. още Diodor. V 29, 4; Sil. Italicus *Punica* XIII 481.

³ T. Livius XXXIII 24, 11: purgato inde capite, ut mos his est, calvariam auro caelavere, idque sacrum vas his erat, quo sollempnibus libarent, poculumque idem sacerdotibus [esse] ac templi antistitibus. Въ Тибетъ въ ламаскитѣ храмове и до днесъ въ богослужението се употребяватъ човѣшки черепи. Обаче не всѣки черепъ е годенъ за целта. Той трѣбва да принадлежи на нѣкое извъредно религиозно лице или на хора, отличаващи се по чинъ или ученостъ. Женскитѣ черепи се изключватъ, понеже споредъ тибетскитѣ възгледя жената е долино сжщество, вж. Andree op. cit. 24 и сл.

⁴ Paul. Diaconus I 27: in eo proelio Alboin Cunimundum occidit, caputque illius sublatum, ad bibendum ex eo poculum fecit.

⁵ Вж. F. W. K. Müller *Toxri und Kuisan* въ Sitz-Ber. der Berliner Akad. der Wiss. 1918, 571.

⁶ За това племе вж. Müller op. cit. 566 и сл. и S. Feist *Indogermanen und Germanen* 3. Aufl. Halle 1924, 119.

⁷ Срв. Andree op. cit. 26 и сл. и приведения тамъ Fr. Hirth *The ancient History of China* New-York 1908, 269—271.

les Tartares Kao-tsche, tua leur roi, nommé Mi-gno-to, lui coupa la tête, et forma du crâne, qu'il l'avoit fait enduire de vernis, un vase dont il se servit pour boire*. Рускиятъ лѣтописецъ Несторъ въ своята хроника подъ 6480 = 972 г. съобщава (Chron. Nestoris ed. Fr. Miklosich p. 43): *пѣнде Скитослакъ къ порегы и нападна на Коури, князк печенѣжскый, и оукиша Скитослакъ; и къшиша глагоу нго, и къ лѣкѣ нго съдѣлаша чашю, оковакѣши лѣкѣ нго, и пишеу изъ нго.*

Чаши отъ човѣшки черепи сж познавали и първобългаритѣ. Споредъ византийскитѣ хронистѣ Теофанъ Крумъ като отсѣкълъ главата на Никифора, окачилъ я за нѣколко дни на дърво за показъ на посещаващитѣ го езичници и за позоръ на византийцитѣ. А следъ това, като я взелъ и като оголилъ черепа, облѣкълъ го отвънъ съ сребро и гордейки се, каралъ да пиятъ отъ нея вождоветѣ на славянитѣ.¹ Заслужава да се отбележи, че известни чърти на описания въ това известие първобългарски обичай се срѣщатъ и у други народи. Така закачането на главата за показъ на посещаващитѣ езичници (*ἐκρέμασεν ἐπὶ ξύλου... εἰς ἐπιδείξιν τῶν ἐρχομένων εἰς αὐτὸν ἔθνων*) отговаря на оковаването на човѣшкитѣ глави въ предверието у келтитѣ (Strabon IV 4, 5: *κομίζαντες δὲ προσηπταλέειν ἐπὶ θέαν τοῖς προσηπταλέοις*),² оковаването на черепа съ сребро (*ἀργυρὸν τε ἐνδύσας ἔξωθεν*) съответствува на оковаването съ злато у исидонитѣ, келтитѣ и сребро скититѣ (Herodot. IV 26 и 65, Livius XXIII 24, 14 вж. и заб. 3 на стр. 18). Забележително е сведението, че Крумъ каралъ славянскитѣ вождове да пиятъ отъ Никифоровия черепъ (*πίνειν εἰς αὐτὴν τοὺς τῶν Σκλαυινῶν ἀρχοντας ἐποίησεν*). Дали Крумъ не е искалъ съ това да приобщи къмъ себе си по магически начинъ славянскитѣ вождове или да научи на първобългарския обичай и славянитѣ, за които нѣма сведения, че сж употребявали чаши отъ човѣшки черепи?

¹ Theophanis Chronographia ed. C. Boor I 49117-21: *τὴν δὲ Νικηφόρου κεφαλὴν ἐκκόψας ὁ Κρομμύος ἐκρέμασεν ἐπὶ ξύλου ἡμέρας ἰκανὰς εἰς ἐπιδείξιν τῶν ἐρχομένων εἰς αὐτὸν ἔθνων καὶ αἰσχύνῃν ἡμῶν. μετὰ δὲ ταῦτα λαβὼν ταύτην καὶ γυμνώσας τὸ ὄστον ἀργυρὸν τε ἐνδύσας ἔξωθεν πίναιν εἰς αὐτὴν τοὺς τῶν Σκλαυινῶν ἀρχοντας ἐποίησεν ἐγκαυχόμενος.* Срв. Georg. Mon. II 775, 8—12; Leo Gram. 204-5; Georg. Cedrenus II 42; Joannis Zonarae Epit. III 311, 1—6: *τὸν δὲ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου νεκρὸν λαβὼν ὁ Κρομμύος καὶ τὴν κεφαλὴν ἐκτεμνὼν ἐφ' ἡμέρας μὲν πνας ἐφ' ὅψους ἀνέρτησεν, θαυμάζων ταύτην καὶ ἐρπομπεύων τῷ κατορθώματι. εἶτα τὸ τῆς κορυφῆς ὄστον ἀποδιελὼν καὶ γυμνώσας τοῦ δερμάτος ἀργύρῳ τε περιδύσας ὡς κύλικι τούτῳ ἐκέχρητο εἰνὸν τ' ἐγγέων αὐτῷ πίναιν εἰδῶσιν τοῖς ὑπ' αὐτόν.*

² Обичаятъ да се закачватъ или заковаватъ човѣшкитѣ глави въ предверията е познатъ и на първобитнитѣ народи, напр. въ Нова Гвиня, вж. N. Söderblom *Einführung in die Religionsgeschichte* Leipzig 1920, 19; H. Berkusky въ *Archiv für Religionswissenschaft*, Bd. 18, 317.

Византийскитѣ хронистѣ Георги Акрополитъ разказва, че и царъ Калоянъ билъ направилъ чаша отъ Балдуиновия черепъ.¹

Доколко това известие е достоверно и дали има нѣкаква връзка съ това за Никифора, не може да се каже. Обаче не е невѣроятно Балдуиновата глава да е направена на чаша подъ влияние на куманскитѣ първенци въ Калояновата войска, у които този обичай, може би, е съществувалъ сжцо.

Въ свръзка съ вѣрата, че човѣшката глава е седалище на свръхестествени сили, стои, може би, и съдържанието на 66-ия отговоръ на папа Николай I. Споредъ този отговоръ българитѣ имали обичай да носятъ на главата си връзка отъ лененъ платъ.² Нѣкои модерни автори³ тълкуватъ това известие въ смисълъ, че то се отнася до т. н. чалма или турбанъ, като го свързватъ съ сведението на другъ единъ отговоръ за сарацински книги въ България (103: *libri profani, quos a Saracenis vos abstulisse ac apud vos habere perhibitis*) т. е. за мохамеданско влияние преди приемането на християнството въ Дунавска България. Обаче изворътъ не дава никакви други указания, отъ които би могло да се заключи съ положителностъ, че се касае за чалма, нито пъкъ обичаятъ да се носи около главата превръзка е присищъ само за последователитѣ на мохамеданството. Той се срѣща и у други народи, напр. у индийцитѣ въ Америка, германцитѣ⁴ и др. Дори у нѣкои превръзката на главата принадлежи къмъ значитѣ на жреческото звание, срв. прочутата *στέμμη* на Аполоновия жрецъ Хризъ въ Илиядата (A 14 *στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἐκρηβόλου Ἀπόλλωνος*). Отъ друга страна указанието, че превръзкитѣ сж били направени отъ лененъ платъ, който не се предписва изрично за чалмитѣ, навежда по-скоро на мисълъта, че тѣ сж стояли въ връзка съ религиознитѣ представи на първобългаритѣ, а не на мохамеданитѣ. Ленениятъ платъ играе важна роля въ

¹ Georgii Acropolitae opera rec. Aug. Heisenberg, vol. I. Lipsiae 1903, 228-11: *ὅς μὴ ξυνιέντος οἱ Ἴταλοι παρὰ τῶν Σκωθῶν κατοκρατηγοῦνται καὶ νικῶνται, ὅσοι καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα Βαλδουῖνον ὑπ' αὐτῶν ἀλθῆναι καὶ δέσμιον ἀπαχθῆναι πρὸς τὸν βασιλέα Βουλγάρων Ἰωάννην· οὐπερ, ὡς φασὶ, καὶ τὴν κεφαλὴν μετὰ τὴν σφαγὴν εἰς κύπελλον χρηματίσαι τῷ βαρβάρῳ, τῶν ἐντὸς ταύτης πάντων κκαθαρισμένην καὶ κόσμῳ περιποικασθεῖσαν κύκλωθεν.*

² Responsa etc. 66: *Graecos prohibere vos asseritis cum ligatura lintei, quam in capite gestatis, ecclesiam intrare.*

³ von Engel op. cit. 335: „Auf dem Kopf trugen die Bulgaren eine ligatura lintei, welches offenbar ein Turban war.“; Гильфердингъ пр. съч. 27: „они ходили въ чалмахъ“; Иречекъ *История на българитѣ* 90: „споредъ източния обичай си туряли чалми“.

⁴ Вж. O. Erich и R. Beitzl *Wörterbuch der deutschen Volkskunde* Leipzig 1936, 410 и сл.; G. Nioradze *Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern* Stuttgart 1925, 74 и сл.; *Handwörterbuch des deutsch. Aberglaubens* IV 514.

нѣкои религии, напр. египетската.¹ Той се е смѣталъ за чистъ, понеже е направенъ отъ растение. Изобщо на лена се приписва особено магическо значение.² Превръзката на главата е имала, може би, апотропейно или друго магическо значение.

Сакрално царубийство

Отъ всички хора най-голѣма свръхестествена сила — оренда — иматъ царетѣ и главатаритѣ, благодарение на която тѣ изпълняватъ царскитѣ си или главатарскитѣ си обязанности: побеждаватъ неприятеля, даватъ плодородие, пращатъ дъждъ и пр. Изобщо тѣ действуватъ чрезъ свръхестествената си сила за благоденствието на народа си.³ Затова трѣбва да се следи зорко да не би да се намали или загуби по нѣкакъвъ начинъ свръхестествената имъ сила, понеже това би довело нещастие на подвластния имъ народъ. Ето защо царьтъ бива признаванъ за царь до тогава, до когато неговата свръхестествена сила е непокътната и голѣма. У много народи е сществувавалъ обичай да се убива царьтъ, щомъ покаже белези на отслабнала оренда. Славянитѣ пъкъ сж свалiali своитѣ

¹ Bachtold — Staubli *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* Bd. V подъ Leinwand (1200 и сл.).

² Fr. Pfister *Die Religion der Griechen und Römer* 323.

³ Срв. *Od.* XIX 108 и сл. ... βασιλεὺς ἀμίμονος, ὃς τε θεουδής ἀνδράσιν ἐν πολλοῖσι καὶ ἐφθίμοισιν ἀνάσσειν εὐδικίας ἀνάχουσι, φέρουσι δὲ γαῖα μέλαινα παρούς καὶ κριθαίς, ἕρϊθουσι δὲ δένδρεα καρπῆ, τίκτη δ' ἔμπεδα μῆλα, θάλασσα δὲ παράχρη ἰχθύς ἐξ εὐγγαλίης, ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ' αὐτοῦ.

Къмъ тѣзи стихове Pfister въ PWRE XI 2130 и Archiv f. Religionswissenschaft XXVII 107. У иритѣ се срѣща вѣрване, че когато царетѣ следватъ обичайтѣ на прадѣдитѣ си, тогава лѣтото е хубаво, житнитѣ класове сж пълни, добитѣкътъ плодовитѣ, водата пълна съ риба и т. н. Единъ канонъ приписванъ на царь Патрикъ споменава между благата, които народьтъ очаква отъ добъръ царь, хубаво време, спокойно море, богата жътва и обиччени съ плодъ дървета. Сжщото вѣрване се срѣща и въ старонидийския законникъ на Маву. То не е чуждо и на много първобитни народи. Вж. Lippert *Der Seelenkult in seinen Beziehungen zur althebraischen Religion* 84 и сл.; Grimm *Deutsche Rechtsaltertümer* I 319; G. Frazer *The golden bough* London 1912, III 14 и сл., 148 и сл.; Сжщиятъ *Der goldene Zweig* Leipzig 1928, 122 и сл., 245 и сл., 386 и сл.; Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch* I 48; Nilsson *Primitive Religion* Tübingen 1911, 56 и сл.; L. Frobenius *Und Afrika sprach* Berlin — Charl., 1912 I 183 и сл., II 316 и сл., III 147 и сл.; F. Graebner *Das Weltbild der Primitiveen* München 1924, 113 и сл.; A. Nehring *Studien zur indogermanischen Kultur und Urheimat* въ *Die Indogermanen-und Germanenfrage*, Salzburg — Leipzig 1936, 185 и сл.; N. Söderblom *Einführung in die Religionsgeschichte* Leipzig 1920, 17.

владѣтели, ако не се покажатъ герои въ сражението, сжпо и келтитѣ,¹ а бургундитѣ споредъ Ammian. Marc. 28, 5, 14: si sub eo fortuna titubaverit belli. И при неурожай бургундскитѣ hendinos сж бивали свалени. Сагата Ynglinga 43 разказва, че шведитѣ смѣтнали за виновенъ краля си Olaftr trételgja, когато въ областъта Верма се появилъ гладъ, и го изгорили въ кжщата му като жертва на Одинъ, за да добиятъ пакъ добра жетва. Споредъ Аполлоторъ² тракийското племе едони следъ единъ неурожай убили царя си по указанието на единъ оракулъ, като го оставили да бжде разкъсанъ отъ коне. Изобщо царьтъ у много народи се убивалъ, ако претърпи воененъ неуспѣхъ, ако се случи въ управляваната отъ него страна гладъ, моръ, суша или друго нѣкое народно бедствие, или ако се яви у самия него нѣкакъвъ тѣлесенъ неджгъ, като полова слабостъ, слѣпота, загуба на нѣкои членове и т. н. У нѣкои народи царьтъ се убива следъ опредѣленъ срокъ, когато се вѣрва, че той е почналъ да губи силата си. Смыслътъ на това сакрално царубийство е да се предаде, колкото се може по-непокътната царската оренда на бждация наследникъ. То е сществувавало въ Гърция, Римъ, Етиопия, южна Индия, Швеция, у старитѣ пруси, у африканскитѣ племена и пр.³ Единъ забележителенъ примѣръ за таково царубийство дава нѣкогашната държава на хазаритѣ. Ето що разказва арабскиятъ писателъ Аль-Масуди за хазаритѣ. El-Mas'ûdi says, What we have said does net refer to the king of the Khazars himself, but we mean the Khákán (*Major domus*); for there is a king in the country of the Khazars, besides the Khákán. He is shut up in his palace: he never makes a public procesion, nor does he show himself to the nobility or the people, and he never goes out from his palace. His person is sacred, but he has nothing to do with the affairs of the state, either to command or forbid. Everything is administered by the Khákán for the King, who lives with him in the same palace. If a drought, or any other mistfortune, befalls the country of the Khazars, or if a war or any other accident happens to them, the lower and higher classes of the nation run to the king, and say, 'The administration of this Khákán brings misfortune upon us: put him to death, or deliver him to us, that we may kill him'. Sometimes he delivers him to them, and they put him to death; at other times he takes charge himself of the execution; and sometimes he has

¹ O. Schrader *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* I 615; Thurneysen *Irische Heldensage* 78.

² Apollodori *Bibliotheca* ed. R. Wagner III 35: τῆς δὲ γῆς ἀκάρπου μενούσης, ἔχρησεν ὁ θεὸς καρποφορήσασιν αὐτὴν, ἂν θανατωθῆ Λυκοθρόος. Ἦθωνοι δὲ ἀκούσαντες εἰς τὸ Παγγαῖον αὐτὸν ἀπαγαγόντες ὄρος Ἰθῶσαν, κάκει κατὰ διονύσου βούλησιν ὑπὸ ἱππῶν διαφθαρεῖς ἀπέθανε.

³ Вж. литературнитѣ указания въ заб. 3 на стр. 22.

pity on him, protects him, and sets him free without doing him any harm, although he might have deserved it. I do not know whether this institution dates from ancient times, or whether it has been recently introduced. The Khákán is chosen from among the nobility by their chiefs; but I think that the royalty of the present dynasty takes date from a remote period.¹ Споредъ арабския писателъ Ибнъ Фадланъ убиването на хазарския ханъ ставало следъ четиредесетъ годишно управление, а споредъ писателитѣ Ибнъ Хаукаль и Абулфеда следъ срокъ, който ханътъ самъ си опредѣлялъ, когато бивалъ друшешъ съ копринена връвъ презъ време на провъзгласяването му за владѣтель.² Какъ трѣбва да се обяснятъ тѣзи противоречиви сведения, е единъ отдѣленъ въпросъ, който стои извънъ настоящата работа. Въ всѣки случай основната мисль въ всички тѣзи известия е, че ханътъ е изгубилъ свѣрхестествената си сила и затова е трѣбвало да бѣде премахнатъ. Споредъ китайски извори подобни обичаи сж имали и татаритѣ.³

До насъ сж достигнали сведения, които даватъ поводъ да се предполага, че сакралното царевубийство е съществувало и у първобългаритѣ. Въ т. н. Цариградски синаксаръ се съобщава следното (Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae ed. H. Delehaye. Bruxelles 1902, col. 414—416):

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἀθλήσας τῶν ἁγίων μαρτύρων Μανουὴλ, Γεωργίου, Λέοντος, Μαρίνου, Πέτρου καὶ τῶν λοιπῶν τριακοσίων ἑβδομήκοντα (ἑπτὰ). Οὗτοι οἱ ἅγιοι ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν καὶ τόπων ὄντες τὴν Ἀδριανούπολιν κατέκονον. Οἱ Βούλγαροι δὲ, οἱ ἀχάριστοι καὶ ἀμνήμονες, ἦσαν Ῥωμαίους καταστρεψόμενοι, Θράκας δὲ καὶ Μακεδόνας αἰχμαλωτίσαντες καὶ αὐτὴν τὴν βασιλίδα κατατρέχοντες ἐν Ἀδριανουπόλει παρεγένοντο. Καὶ αὐτῇ τρισὶν ἡμέραις προσμείναντες εἶλον. Ἐπράττετο δὲ ταῦτα Λέοντος τοῦ δυσσεβοῦς Ἀρμενίου βασιλεύοντος καὶ τοῦ Κρούμου τοῦ Βουλγαρικοῦ ἔθνους κατάρχοντος. Ἐπεὶ δὲ Κρούμος, ὁ τῶν Βουλγάρων ἐξαρχος, ἐγκρατὴς ἐγένετο τῆς πόλεως, ἐξέβαλεν ἔξω πάντας, χιλιάδας τὸν ἀριθμὸν τεσσαράκοντα, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τὸν ἀγιώτατον ἐπίσκοπον ἐκβαλὼν κατὰ τοῦ αὐχένος ὑπὸ γῆν ῥιπέντα πεπάτηκε. Κρούμου

¹ Текстътъ е взетъ отъ изследването на J. G. Frazer *The Killing of the Khazars Kings* въ сп. Folk-Lore 28 (1917) 395.

² Вж. Frazer op. cit. 382 и сл.; H. v. Kutschera *Die Chasaren* Wien 1910, 140 и сл.

³ Deguignes *Histoire des Huns* etc. t. I sec. partie 460; Kutschera *Die Chasaren* 140 и сл.; Frazer *Der goldene Zweig* 322; W. Radloff *Aus Sibirien* I Leipzig 1884, 129.

δὲ τὸ ζῆν ἀπορρήξαντος, Δούκουμιος τὴν ἀρχὴν δέχεται. Καὶ αὐτοῦ κατὰ πύδας τεθνηκότος, Διτζευγος ἀρχὸν τῶν Βουλγάρων γνωρίζεται, δεινὸς καὶ στυγερός· ὅς τὸν μέγαν ἀρχιερέα Μανουὴλ μέσον δεχθεὶς καὶ τὰς χεῖρας τοῖς ὄμοις ἀποτεμὸν βορὰν τοῖς κυσὶ παρέδωκεν. Ὅς ἀπορασὶ πλῆγεις ὑπὸ τῶν οὐκείων ἀναιρεῖται. Μουρτάγων δὲ τὴν ἀρχὴν δεξάμενος, ἀπαντας τοὺς χριστιανοὺς μὴ πειθομένους τὸν Χριστὸν ἀρνήσασθαι, ἐξ ἀνθρώπων ποιεῖ, καὶ οὗς μὲν δεσμοῖς καὶ στρεβλώσεσιν ὑποβάλλων, οὗς δὲ ἀπανθρώποις κακίαις τιμωρούμενος, τῆς παρουσίας ζωῆς ἀπερρίπνυε. Τὸν δὲ ἐν ἁγίοις ἀρχιερέα Δεβελτοῦ Γεώργιον καὶ Πέτρον ἐπίσκοπον ῥάβδοις ἀπανθρώπως κατακόψας, εἶπει τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἀπέτεμε, Πάρδον δὲ τὸν ἱερώτατον πρεσβύτερον λιθολευστούμενον θανάτῳ πικρῷ κατεδίκασεν ὡσαύτως καὶ ἕτερον πλῆθος τετρακοσίων ἑβδομήκοντα ἐπὶ τῇ καὶ πλεῖστον ὑπαρχόντων τῇ τοῦ εἴρους τιμωρία ὑπέβαλε. Λέοντος δὲ τοῦ ἐν ἁγίοις ἐπισκόπου Νικαίας, τῇ θήσει εὐνοῦχου, εἶπει τὴν γαστέρα διέρρηξε, καὶ ἕτερον Λέοντα καὶ Ἰωάννην τοὺς τῶν χριστιανῶν στρατηγούς καὶ Γαβριὴλ καὶ Σιόνιον μαχαίρα ἀπέτεμε· Γεώργιον τὸν γενναιώτατον καὶ ἑτέρους πολλοὺς διαφόρους αἰκίαις τιμωρησάμενος ἐθανάτωσεν. Οὐ μόνον γὰρ οὗτος ὁ μικρώτατος Μουρτάγων ἀλλὰ καὶ οἱ κατὰ διαδοχὴν Βουλγαρικοὶ γενόμενοι ἀρχόντες πάντας τοὺς τὸν Χριστὸν ἐμολογοῦντας ἀνίρουν.

Сжщото събитие въ съкратенъ видъ, поради което лицата сж смѣсени¹, се разказва и въ т. н. Менологий на императора Василии II (*Menologium Basilii* [*Migne Patrologia Graeca* t. 117, p. 276 D — 277 A] s. m. Januario, die 23):

Ἀθλήσας τῶν ἁγίων Μανουὴλ, Γεωργίου, Λέοντος, καὶ σὺν αὐτοῖς ὑπὸ τῶν ἀθέων Βουλγάρων σφαγέντων, ἐπὶ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, Κρούμος ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχὸν, μετὰ λαοῦ πολλοῦ, ἀπελθὼν εἰς Ἀδριανούπολιν τῆς Θράκης, ἐκράτησεν αὐτῆς, νόμῳ πολέμου. Καὶ μετὰ τῆς πόλεως ἐπίσασε καὶ τὸν ἀγιώτατον ἐπίσκοπον Μανουὴλ. Καὶ τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἀποκόψας ἀπὸ τῶν ὄμων πρώτον· ἔπειτα μέσον μετὰ τοῦ σπαθίου κόψας, ἔρριψε τοῖς

¹ Вж. В. Бешевлиевъ *Ньколко бележки къмъ българската история* въ ГСУИФ. XXXII 3 и сл.

θηρίαις βρώμα. Καὶ διὰ τὴν ἀμαρτίαν τυφλωθεὶς ἐμισήθη παρὰ τοῦ οἰκείου λαοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ μετὰ σχεδόνων ἀπεπνίγη. Διαδεχόμενος τὴν ἀρχὴν τῶν Βουλγάρων Τζόκος ὁ ἀθεώτατος, συνήγαγε πάντας τοὺς κρατηθέντας Χριστιανούς, στρατιγγοὺς, πρεσβυτέρους, διακόνους καὶ λαϊκοὺς, καὶ κατηγάρασεν ἀρνῆσασθαι τὸν Χριστιανισμόν. Οὕτω γὰρ ἦσαν οἱ Βούλγαροι Χριστιανοί καὶ μὴ πεισθέντες, τοὺς μὲν ἀπεκεφάλισε, τοὺς δὲ διαφόρως τιμωροῦσάμενος καὶ ἀνηλεῶς ἐφόνευσεν.

Споредъ Цариградския синаксаръ наследникътъ на Крума Дицевгъ¹ ослѣпялъ, а това било достатъчно доказателство, че българскиятъ владѣтель е загубилъ вече свръхестествената си сила и затова е трѣбвало да бѣде убитъ. Убийството е било извършено отъ неговитѣ приближени (Syn. ὑπὸ τῶν οἰκείων ἀναίρεται, Men. παρὰ τοῦ οἰκείου λαοῦ; срв. у хазаритѣ: the lower and higher classes of the nation . . . and say . . . or deliver him to us, that we may kill him . . . and they put him to death) и то както съобщава менологиятъ, той е билъ удушенъ съ вѣже (μετὰ σχεδόνων ἀπεπνίγη). Причината за убийството на кана — ослѣпяването — както и начинътъ на убийството — удушване съ вѣже — даватъ поводъ да се мисли, че въ случая се касае за сакрално цареубийство. Както за едното така и за другото могатъ да се приведатъ многобройни успоредици.

Въ прочутото съчинение J. G. Frazer *The Golden Bough* III *The Dying God*. London 1912² сж събрани маса такива примѣри отъ разни времена и народи, отъ които се вижда, че сакралното цареубийство у много народи е ставало чрезъ удушване съ вѣже. Така напр. въ Конго върховниятъ жрецъ е билъ удушаванъ съ вѣже. По сжщия начинъ е билъ убиванъ жрецътъ на племето Хоръ-адаръ-динка, царътъ на еоситѣ въ Дахомея и т. н. У хазаритѣ хаканътъ билъ душенъ, както се спомена по-горе съ копринена връвь въ време на провъзгласяването му. Когато нѣкой татарски ханъ убивалъ другъ, за да му вземе престола, той избѣгвалъ да пролива кръвь и затова го удушвалъ.³ Изобщо при умъртвяването на лица отъ царски родъ проливането на кръвь се избѣгва, понеже тя съдържа царската оренда. Въ случая се касае за сжщото схва-

¹ Отъ извора не личи, какъвъ е билъ Дицевгъ, дали синъ или братъ на Крума. Въ всѣки случай у тюркскитѣ народи е сжществувалъ обичай братъ брата да наследява, вж. J. Marguart *Ueber das Volkstum der Komänen* въ *Abhandlungen der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, Phil.-histor. Klasse N. F. Bd. XIII, Berlin 1914, 69 заб. 4.

² Въ нѣмския преводъ на съкратеното издание *Der goldene Zweig* примѣритѣ сж дадени на стр. 386 и сл. въ XXIV глава: *Das Töten des göttlichen Königs*.

³ Вж. Frazer *Der goldene Zweig* 332.

щане, което се срѣща при жертвоприношения на животни безъ кръвь.¹ Обичаятъ да се убива чрезъ удушване изглежда да е билъ присмѣцъ на шаманската религия.²

До насъ сж достигнали и други известия за убиване на първобългарски канове. Византийскитѣ хронисти патриархъ Никифоръ и Теофанъ съобщаватъ, че българитѣ избрали за канъ Телець, понеже билъ много смѣлъ (съ голѣма оренда?), но наскоро билъ убитъ отъ българитѣ, понеже въ едно сражение съ византийския императоръ Константинъ II билъ победенъ.³ Дали въ случая се касае за сакрално цареубийство или Телець е билъ убитъ поради нѣкакви династични борби, както се приема обикновено,⁴ не може да се каже. Споредъ Айнардовитѣ анали изглежда, че и Омуртагъ е билъ убитъ. Поне слухътъ за това, който достигналъ до двора на германския императоръ Лудвигъ Благочестивий въ Ахенъ, не е билъ опроверганъ, макаръ императорътъ да е билъ изпратилъ нароченъ пратеникъ въ крайграничнитѣ области, за да узнае, какъ точно стои работата.⁵ Тѣзи две известия за цареубийства могатъ да иматъ чисто профаненъ характеръ.

Табу

Другъ основенъ елементъ на първобитнитѣ религии представлява понятието „табу“, което е тѣсно свързано съ въ-

¹ Вж. стр. 14 и сл.

² Вж. W Korpers *Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen* 350, 404. Начинътъ, по който е билъ погубенъ епископъ Мануиалъ (Synax-Const. . . μέσον διχάσε καὶ τὰς χεῖρας τοῖς θεοῖς ἀποταμίον), сочи сжщо къмъ шаманската религия, вж. Korpers op. cit. 316 и сл., 404, 483.

³ Nicephori arch. *Opuscula historica* ed. C. de Boor. Lipsiae 1880, 693 и сл.: τὰ δὲ κατὰ τοὺς Θένους Βουλγάρους ἐπράττετο τῆδε, οἷτοι τὰ πρὸς ἀλλήλους συνθέμενοι τοὺς μὲν ἐκ σειρᾶς τὴν κυραίαν τὴν ἐπ' αὐτοὺς κακτημένους κτείνουσι, ἡγεμόνα δὲ ἐφ' ἑαυτοῖς καθιστάσι Τελέσιον ὄνομα, ἀνδρα σφραγὸν καὶ τὸ ἐκ νεότητος θράσος ἅμα ἐπιδεικνύμενον . . . . Οἱ δὲ Βούλγαροι τὸ δυστυχῆς Τελεσοῦ θεασάμενοι τούτον τε στασιάζοντες κτείνουσι, καὶ κέρριον αὐτῶν καθιστάσιν ἕνα τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχόντων τυγχάνοντα, ᾧ Σαβίνος ὑπῆρχεν ὄνομα. Theophanis *Chronographia* rec. C. de Boor. I Lipsiae 1883, 437²⁵ и сл.: Οἱ δὲ Βούλγαροι ἐπαναστάντες ἐφόνευσαν τοὺς κυρίους αὐτῶν τοὺς ἀπὸ σειρᾶς καταγομένους, καὶ ἔστησαν ἀνδρα κακῆφρονα ὄνομα Τελέτζην . . . . τὸν δὲ Τελέτζην στασιάζοντες οἱ Βούλγαροι ἀπέκτειναν σὺν τοῖς ἀρχουσιν αὐτοῦ. . .

⁴ В. Н. Златарски *История* I, 215.

⁵ Einhardi *Annales* s. an. 826: . . . Cui imperator, quia fama erat Bulgarorum regem a suo quodam optimato aut regno pulsum aut interfectum, respondere distulit . . . . propter famae certitudinem comperendam Bertricum palatii comitem . . . misit, qui cum reversus nihil certi super his quae fama vulgaverat reportasset. Pertz MGH (Scriptores) I 214, срв. Fuldenses annal. s. an. 826, p. 359 и Vita Hludowici imp. Pertz MGH (Script.) II 629. Вж. В. Н. Златарски *История* I, 315.

рата въ свърхестествената сила — орендизма. Табу т. е. „белязано“¹ е всѣко същество или предметъ, които сж изложени съ свърхестествена сила — оренда или сж изложени най-много на нейното влияние. Въ първия случай лицето или предметътъ е свещенъ, а въ втория — нечистъ. Въ сжщностъ тѣзи две понятия се покриватъ. Както свещеното, така и нечистото не трѣбва да се докосватъ. Защото първото донася грѣхъ, а второто опетнява. Следователно, това което е табу, е споредъ първобитния начинъ на схващане, единъ видъ „забранено“.²

Табуирани животни

Не всички животни се ядатъ

У много народи известни животни не се ядатъ³, понеже сж табу. Така напр. въ Сирия и у еврейтѣ свинята е била табу⁴, въ Иракъ — кравата⁵ и т. н. Изглежда, че и у първобългаритѣ известни животни сж били табу. Защото споредъ 43 отговоръ на папа Николай I българитѣ питали папата, кои животни и птици е позволено да се ядатъ споредъ новата религия⁶. Обаче не е изключена възможността този въпросъ да не отразява български обичай, а да стои въ връзка съ ученията на еврейската и мохамедачка религия, които започнали да вербуватъ както личи отъ 103 и 104 отговори, последователи въ България. Отъ по-нататъшното съдържание на въпросния отговоръ се вижда, че папата е допускалъ, че поставениятъ въпросъ може да се отнася до забраната на

¹ „Табу“ или „тапу“ е полинезийска дума и означава „нѣщо особено отбелязано“, „наречено“, „предписано“. Тя принадлежи къмъ глагола „тапа“ „наричамъ“, „отбелязвамъ“, вж. Pfister *Die Religion* usw. 115.

² Вж. Pfister *Die Religion* 109 и сл. и 115 и сл. и тамъ отбелязаната литература. Сжщо J. G. Frazer *The Golden Bough* III ed. part. II *Taboo and Perils of the Soul* London 1911, въ нѣмския преводъ на съкратеното издание *Der Goldene Zweig* глава XIX, XX, XXI, XXII; Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch* I 47 и сл., 152 и сл.; Thurnwald *Meidung* въ Eberts *Reallexikon der Vorgeschichte* 8, 17; F. R. Lehmann *Die polynesischen Tabusitten* 1930; Bächtold-Stäubli *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* VIII 629 и сл.; М. Арнаудовъ *Очерки по българския фолклоръ* 590.

³ R. Andree *Ethnographische Parallelen und Vergleiche* Stuttgart 1878, 114 и сл.

⁴ Nilsson *Primitive Religion* 9.

⁵ Söderblom *Einführung* и т. н. 19.

⁶ *Responsa* etc. 43: Quae animalia, seu volatilia liceat manducare, quantum existimo, Dominus evidenter ostendit, cum post diluivium animalia cuncta Noe tribuit et filius elus edenda...

Стария Заветъ да се яде свиня. Въ всѣки случай отъ отговора личи, че българитѣ сж задали въпроса общо, безъ да определятъ точно животното.

Военнитѣ коне сж табу

У първобългаритѣ конетѣ предназначени за война се смѣтали сжщо табу, както това може да се заключи отъ известието на арабския писателъ Ал-Масуди: кони ихъ, употребяемые ими для войны, пасутся постоянно свободно на лугахъ, и никто не ѣздитъ на нихъ верхомъ, какъ только во время войны и если находятъ челоука, который въ мирное время сядетъ на военную лошадь, то его убиваютъ.¹ Българитѣ сж вѣрвали навѣрно, че ако военнитѣ коне се ядятъ презъ мирно време, тѣ загубватъ отчасти или напълно орендата си, съ която сж били богато надарени, както личи отъ обичая да се употребява конската опашка за знаме (вж. стр. 15 и сл.). А загубата на свърхестествената сила е водѣла следъ себе си и загуба на войната. Първобългарскиятъ обичай да не се ядятъ бойнитѣ коне напомня обичая у кавказитѣ народи, посветенитѣ на мъртъвцитѣ коне да не се употребяватъ за работа.² Samarkandî съобщава, че въ времето на династията Мингъ конетѣ на умрѣлитѣ принцеси пасѣли на свобода въ планината, гдето били погребани.³ Споредъ Plano Caprini никой не смѣялъ да язде посветенитѣ на Джингисъ-ханъ живи коне до смъртъта му.⁴ У индуситѣ определенитѣ за жертва конь се движи свободно и не трѣбва да се язди.⁵

¹ А. Я. Гаркави *Сказанія мусульманскихъ писателей о славянахъ и русскихъ* Санктпетербургъ 1870, 126. Срв. сжщо Сочиненія А. А. Котляревскаго III Санктпетербургъ 1891, 265 и Marquart *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge* Leipzig 1903, 205: Les chevaux dont ils se servent dans les combats sont toujours en liberté dans les prairies, et personne ne doit les monter en dehors du temps de la guerre. S'ils découvrent qu'un homme a monté un de ces animaux en dehors de ce temps, ils les tuent.

² R. Bleichsteiner *Rosswelie und Pferderennen im Totenkult der kaukasischen Völker* въ *Die Indogermanen* usw. 417, 491.

³ Bleichsteiner op. cit. 491.

⁴ Johann de Plano Caprini übersetzt und erläutert von Fr. Risch. Leipzig 1930, 80 и сл.

⁵ P.-F. Dumont *L'Asvamedha* Paris 1927, II, XI; A. Hillebrandt *Ritualliteratur. Vedische Opfer und Zauber* Strassburg 1897, 147; Koppers *Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen* 305; срв. Vámbéry *Die primitive Cultur* usw. 245.

Родилкитѣ сж табу

Хората сж табу обикновенно, когато се намиратъ въ нѣкакво особено състояние. Така напр. жената, когато е родилка, се смѣта у всички народи въ най-висока степенъ табу. Затова тя не бива да посещава свещени мѣста, нито да се събира съ мъжа си. Това може да стане едва следъ изминаването на известенъ срокъ, който у отдѣлнитѣ народи е различенъ. Затова първобългаритѣ питали папа Николай I, следъ колко дена родилката бива, споредъ новата вѣра да посѣщава църквата¹ и да се събира съ съпруга си.²

Женската глава е табу

Споредъ 58 отговоръ на папа Николай I. българитѣ питали, дали жената трѣбва да стои въ църквата съ покрита или гола глава³. Този въпросъ стои навѣрно въ връзка съ вѣрванието, което се срѣща у много народи, че женската глава поради голѣмата си коса⁴ е изложена на лоши влияния, че тя е нечиста т. е. табу и затова трѣбва да се покрива⁵ въ известни случаи. Византийскиятъ историкъ Прискъ съобщава, че Атиль, когато влизалъ веднажъ въ едно село, билъ тържествено посрещнатъ отъ девици покрити съ бѣли тънки покривала (Priscos Excerpta de legat. I 134 ed. de Boor.).

Табуирани дни и часове

Табу могатъ да бждатъ не само осезаемитѣ предмети, животни и лица, но тъй сжщо и времето, отдѣлнитѣ дни и часове. Времето е табу поради присѣтствието на особени сили, които могатъ да бждатъ лични или безлични, полезни и вредни. Табуирани дни и часове е имало и у първобългаритѣ. Споредъ 34-ия и 35-ия отговоръ на папа Николай българитѣ били навикнали да спазватъ известни дни и часове, когато отивали на сражение, а имало и известни дни, презъ

¹ Responsa etc. 68: Requistis, post quot dies mulier possit ecclesiam intrare, postquam genuerit.

² Responsa etc. 64: Quot diebus viro, postquam mulier filium genuerit, ab ea sit abstinendum, non ad inventionibus nostris, sed verbis beatae memoriae Gregorii Romani pontificis et Anglorum gentis apostoli declaratur.

³ Responsa etc. 58: Utrum velato an nudato capite mulier in ecclesia stare debeat, Apostolus docet. . .

⁴ Fr. Heiler *Das Gebet* München 1923, 106; *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* III 1239 и сл. и VII 1207.

⁵ E. Samter *Geburt Hochzeit Tod* Leipzig 1911, 149s; E. Fehrle *Deutsche Feste und Volksbräuche* 2 Aufl. Leipzig 1920, 95; P. Lugn *Die magische Bedeutung der weiblichen Kopfbedeckung im schwedischen Volksglauben* в Mitt. d. Anthr. Ges. in Wien 50 (1920).

които не бивало да се отива на война.¹ Споредъ 36-ия отговоръ тѣ избѣгвали да отиватъ на пѣть или война и въ празнични дни². Въпроситѣ на първобългаритѣ стоятъ въ тѣсна връзка съ това, което се съобщава въ китайската книга Ши-ки за т. н. хунь-но т. е. за хунитѣ на предхристиянската епоха: „Soll eine Sache in Angriff genommen werden, dann beobachtet man die Steine und den Mond. Bei Vollmond oder bei zunehmendem Mond wird angegriffen oder gekämpft, bei abnehmendem Mond aber zieht man die Streitmacht zurück“.³ Днитѣ и часоветѣ, които сж табу, могатъ да бждатъ добри и лоши споредъ двоякото значение на понятието табу. Една работа започната или завършена презъ добро време, има добъръ край, понеже е извършена съ благосклонното участие на свръхестественитѣ сили и обратно — една работа, започната на лошъ часъ, свършва зле. Това схващане за времето е широко разпространено и се срѣща у всички народи и презъ всички времена.⁴

Въ началото на 42-я отговоръ на папа Николай се съобщава, че у българитѣ било обичай кантъ да сѣда самъ на столъ до трапезата безъ жена си за да яде, а далечъ отъ него на низки столчета сѣдали другитѣ присѣтствуващи.⁵ Дали този обичай се дължи пакъ на единъ видъ табу, не може да се каже съ положителностъ. Може би въ случая се касае за обикновенъ профаненъ церемониалъ, заетъ отъ Византия или другаде. Въ всѣки случай у много народи храненето на царя гесп. главатаря представя сжщо така табу.⁶ Съ гореописания начинъ на угощение въ първобългарския дворець може да се

¹ Responsa etc. 34: Praeterea consultis, si debeat, quando nuntius venerit ut ad praeliandum pergatur, mox proficisci, an sit aliqua dies, in qua non oporteat ad praeliandum exire? — 35: Refertis, quod soliti fueritis, quando in praelium progrediebamini, dies et horas observare.

² Responsa etc. 36: Si die Dominico vel ceteris festis diebus, quando necessitas urget, liceat ambulare, vel ad bellandum procedere?

³ Вж. J. J. M. De Groot *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit* I. Berlin-Leipzig 1921, 60—61.

⁴ Вж. Pfister PWRE XI 2149 и сл.; Ed. Stemplinger *Antiker Aberglaube in modernen Ausprägungen* Leipzig 1922, 113 и сл.; сжшиятъ *Antike und moderne Volksmedizin* Leipzig 1915, 111 и сл.; Д. Мариновъ *Жива старина* кн. I. Русе 1891, 53 и сл.; особено R. Andree *Ethnographische Parallelen und Vergleiche* Stuttgart 1878, 1 и сл.

⁵ Responsa etc. 42: Asseritis, quod rex vester cum ad manducandum in sedili, sicut mos est, ad mensam sederit, nemo ad convescendum etiam, neque uxor eius cum eo discumbat, vobis procul in sellis residentibus, et in terra manducantibus.

⁶ Frazer *Der goldene Zweig* 245 и сл., 290 и сл.; Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch*. usw. I 152 и сл.

формата *Тангра* (ТАГГРА) се срѣща въ единъ много повреденъ първобългарски надписъ, откритъ презъ 1925 г. въ разкопките при с. Мадара¹. Тангри отъ ржкописа и тангра отъ надписа сж очевидно една и сжша дума. Тази дума, разбира се въ различни диалектични форми, се срѣща и до сега у тюркскитѣ народи съ значение „богъ“. Първоначално *тенгри* е означавало понятието „небе“, както *Dyauš pita* у индуситѣ, *Zeus πατήρ* у старитѣ гърци, *Jupiter* у римлянитѣ или *T'ien* у китайцитѣ. По-късно обаче прѣко представата обиталище на върховния богъ думата „небе“ е добила значението „върховенъ богъ“ или само „богъ“. Вѣрата въ единъ върховенъ богъ-небе е обща за всички тюркски народи². Китайската книга Хоу-ханъ-шу съобщава за хунитѣ на предхристиянската епоха, че „*Hung-nöschén Sitten gemäss wurden jährlich drei „Liong-Opfer“ dargebracht, und regelmässig wurde im ersten, fünften und neunten Monat am Tage wu dem Himmel und den Göttern geopfert*“³. Сжщото разказва и книгата Ши-ки: „*Im ersten Mond jedes Jahres findet eine kleine Versammlung der Grossen statt am Opferplatz des Hofes des Tanhu, und im fünften Mond eine Grosse Versammlung am Liong (Lung-Long) — Wall. Man bringt dann seinen Ahnen, dem Himmel und der Erde, den Geistern und Göttern Opfer dar*“⁴. Споредъ византийския историкъ Менадъръ аварскиятъ ханъ Баянъ призовавалъ като най-голямъ свидетелъ на клетвата си небето и небесния богъ⁵. А Теофилактъ Симоката съобщава, че тюркитѣ почитали между другото единъ върховенъ богъ-създателъ на небето и земята, когото принасяли въ жертва конете на рогатъ добитъкъ⁶. Въ житието на Св. Константинъ (= Кирилъ) се споменува, че езическитѣ хазари почитали единъ

¹ В. Бешевлиевъ *Първобългарски надписи* № 17 и стр. 111 и сл.

² H. Vámbéry *Ursprung usw.* 347 и сл.; сжшиятъ *Die primitive Cultur des Turkotatarischen Volkes* Leipzig 1879, 150 и сл., 240; сжшиятъ *Das Türkenvolk* Leipzig 1885, 117; J. Marquart *Osteuropäische und asiatische Streifzüge* Leipzig 1903, 15; сжшиятъ *Über das Volkstum der Komänen* въ *Abhdl. der Königl. Gesel. der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse*, Bd. XIII (1914), 34.

³ J. J. M. de Groot *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit* Berlin 1921, 59.

⁴ De Groot op. cit. 59; вж. още стр. 120, 121, 213 и сл., 224, 226.

⁵ Въ *Excerpta de legat.* II 473: ... τὸν δὲ οὐρανὸν ἀνωθεν αὐτοῖς καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ θεὸν πᾶρ ἐπαφήσιν...

⁶ Theophylacti Simocattae *Historiae* ed. C. de Boor. Lipsiae, 1887, 260 (lib. VII 7) 13—18: ἀπὸσι τοιγαροῦν οἱ Τοῦρκοι λίαν ἐκτόπως τὸ πᾶρ, ἀέρα δὲ καὶ θεοῦ γεραιροῦσιν, ἕρμῃσι τὴν γῆν προσκυνοῦσι δὲ μόνως καὶ θεὸν ὀνομάζουσι τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν τοῦτω θεούσιν ἵππους καὶ βόας καὶ πρόβατα ἱερεῖς κακτιμένοι, οἱ καὶ τὴν τῶν μελλόντων αὐτοῖς δοκοῦσιν ἐκτίθεσθαι προαγροῦσιν.

богъ-създателъ на всички нѣща¹. Споредъ едно друго известие тѣзи отъ хазаритѣ, които пиели кръвъ, познавали само единъ богъ-създателъ². За тюркитѣ се съобщава въ единъ изворъ още, че почитали духа на небето и му принасяли жертви³. Въ старотурскитѣ надписи небето ржководи човѣшкитѣ сждбини⁴. Въ достигналитѣ до насъ първобългарски надписи гръцката дума за богъ „θεός“ се срѣща често. Обаче, като се знае, че съставителитѣ на надписитѣ сж били гърци⁵ и че нѣкои отъ изразитѣ, въ които се споменува думата θεός, сж византийски стереотипни формули⁶, мжно може да се опредѣли, кога става речъ за българския върховенъ богъ и дали изобщо се има той предъ видъ. Само въ единъ случай би могло да се предполага донейде, че се касае за българския върховенъ богъ, а именно въ следния надписъ: *Ἡ ἡ (της) τὴν ἀλήθειαν γυρεύῃ ὁ θεός θεορὶ καὶ ἡ τῆς ψεύδετα θεός θεορὶ τοῦς Χριστιανοῦς οἱ Βούλγαροι πολὰ ἀγαθὰ ἐπίστα(ν) καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἐληρμένησαν, ἀλλὰ ὁ θεός θεορὶ*⁷. Възможно е думата θεός въ византийскитѣ формули да не е правила впечатление на българитѣ, макаръ да се отнасяла до християнския богъ, поради обстоятелството, че и първобългаритѣ сж вѣрвали въ единъ върховенъ богъ⁸.

Дали първобългаритѣ сж имали и други божества, освенъ споменатитѣ и какви сж били тѣ, не може да се каже, поради липса на извори. Обаче съ положителностъ може да се предположи, че и тѣ като много тюркски народи сж вѣрвали въ разни духове.

¹ Вж. А. Теодоровъ-Баланъ *Кирилъ и Методи* I София 1920, 44 (глава IX) 7 и сл.: *Крѣпкъ жи вѣльма чашоу рече: ѿвѣкъ въ имя Бога идного сътворѣшого ксеоу тѣмъ. Къмъ това Marquart Streifzüge usw. 15.*

² Marquart *Streifzüge* usw. 419.

³ Marquart *Streifzüge* 15: *Le Khan habite constamment sur le mont Tou-kiu chan [tütükän-juš]. Sa tente s'ouvre du côté de l'orient, par respect pour le côté du ciel où se lève le soleil. Chaque année, on conduit les nobles au caveau de leurs ancêtres pour y sacrifier. De plus, dans la deuxième décade du cinquième mois, on rassemble d'autres hommes pour qu'ils aillent adorer l'esprit du ciel sur la même montagne et lui offrir un sacrifice.*

⁴ Marquart *Streifzüge* 15.

⁵ В. Бешевлиевъ *Първобългарски надписи* 20 и сл.

⁶ Бешевлиевъ op. cit. 22 и 86 и сл.

⁷ Бешевлиевъ op. cit. № 20.

⁸ Разбира се не е изключена възможността за религиозна вѣротърпимостъ у българитѣ, както това личи отъ допускането да се издѣбава кръсть върху първобългарски надписи. Гоненията на християнитѣ при наследницатѣ на Крума се дължи, може би, повече на политически причини.

Култъ

Една отъ най-сжщественитѣ части на всѣка религия представя култътъ, при който отношението на човѣка спрямо свръхестественитѣ сили или божествата се изразява въ различни действия. Тѣзи действия сж отъ най-различенъ видъ. Тѣ могатъ да бждатъ чисто звукови като музика, пѣне, неочленени викове и писъци или думи като молитва, баене или магия, или жертвоприношение и оброци, а сжщо така мълчалива молитва и просто благоговение предъ божеството¹.

Кумири и капища

Едно важно мѣсто въ култа заематъ изображенията на божествата и то изваяни като идоли или рисувани като икони. Отъ достигналитѣ до насъ сведения за религията на първобългаритѣ се вижда, че тѣ сж имали идоли. Така въ 41-я отговоръ на папа Николай I се споменува, че първобългаритѣ се кланяли и принасяли жертви на идоли². Византийскиятъ хронистъ Малала съобщава, че хунитѣ, които живѣли близу до Боспора, т. е. сегашния Керчь, и които се отъждествяватъ съ първобългаритѣ³, сж почитали идоли, направени отъ сребро и електронъ⁴. За идоли отъ благороденъ металъ у хунскитѣ народи знаятъ и китайскитѣ извори. Така споредъ книгата Ши-ки прочутиятъ китайски генералъ Но' К'и ping „... (Er) schlug den König von Hiu-t'ö und erbeutete ein goldenes Bild, das dieser beim Opfern an den Himmel gebrauchte⁵. Охридскиятъ архиепископъ Теофилактъ споме-

¹ Вж. Pfister *Die Religion der Griechen und Römer* 22 и сл., 180 и сл.

² Responsa etc. 41: De his autem, qui Christianitatis bonum suscipere renuunt, et idolis immolant, vel genua curvant, nihil aliud scribere possumus vobis, nisi ut eos ad fidem rectam monitis, exhortationibus, et ratione illos potius quam vi, quod vane sapiant, convincatis: opera manuum, suarum et insensibilia elementa cum sint homines intellectu habiles, adorantes, immo daemoneis suum cervicem flectentes et immolantes.

³ Златарски *История* I 1, 48 и сл.

⁴ Joannis Malalae *Chronographia* ex rec. L. Dindorfii. Bonnæ 1831, 432s—13: Ὁ δὲ αὐτὸς ῥῆξ ὁ γενόμενος χριστιανὸς (Γρόξ) ἀπαλθὼν ἐπὶ τὴν ἰδίαν χώραν πλησίον Βοσπόρου εἶρε τὸν ἴδιον ἀδελφὸν καὶ εἰσάς αὐτὸν μετὰ βοηθείας Ὀβινκῆς ἀναχώρησεν ἰσραὴν δὲ οἱ αὐτοὶ Ὀβιννοὶ ἀγάλματα καὶ λαβόντες αὐτὰ ἐχώρησαν ἦσαν γὰρ ἀργυρᾶ καὶ ἠλεκτρικᾶ καὶ κατήλλαξαν αὐτὰ ἐν Βοσπόρῳ, λαβόντες ἀντ' αὐτῶν μιλιάρια. Καὶ μανέντες οἱ ἰσραῖς τῶν αὐτῶν Ὀβιννων καὶ ἰσφαζαν ἕψη καὶ ἐποίησαν ἀντ' αὐτοῦ τὸν αὐτοῦ ἀδελφὸν Μοῦγελ.

⁵ De Groot *Die Hunnen* usw. 120; сжщо 121: „In Hiu-t'ö hat er das beim Himmelsopfer gebrauchte goldene Bild in Besitz genommen“.

нува сжщо за идоли и капища у първобългаритѣ¹. Забележително е, че у старитѣ славяни думитѣ за идолъ — кумиръ, балванъ — и за храмъ — капище — сж отъ първобългарски произходъ². Това показва, че първоначално славянитѣ не сж имали нито идоли, нито храмове, а сж заели както понятията, така и названията отъ първобългаритѣ. Писменитѣ и езиковитѣ данни за първобългарски капища се подкрепятъ и отъ археологическитѣ находки. Въ разкопкитѣ при Абоба—Плиска³ и Мадара⁴ се откриха между другото и развалини отъ вѣроятни първобългарски светилища. Първобългарски идоли, обаче, до сега не сж намѣрени. Това се дължи на обстоятелството, че системни разкопки въ Шуменския окръгъ, срѣдицето на нѣкогашната първобългарска държава, не сж правени. А освенъ това, по всѣка вѣроятностъ, по-голямата частъ отъ идолитѣ сж били унищожени следъ приемането на християнството, както за това изрично загатва архиепископъ Теофилактъ чрезъ устата на Омуртаговия синъ Еврвота⁵.

Шаманство

Споредъ арабския писателъ Псевдо-Масуди „Les Bordjans (= първобългаритѣ) sont de la religion des Mages“⁶. Какво точно значи тукъ терминътъ „маги“ е неизвестно. Може би, подъ „маги“ трѣбва да се разбиратъ т. н. шамани на тюркскитѣ народи. Съ шамани се означаватъ у тѣзи народи, както е известно, единъ особенъ видъ официални магьосници, за

¹ Theophylacti Bulgariae archiep. *Historia martyrii XV martyrum* 197: *Ἐνὶ λόγῳ, τὰ μὲν ἀγάλματα τῶν Ἑλλήνων ὡς εἶνα καὶ ἀκάθαρτα ββαλῶσιν καὶ ἀποστρέφονται σὺν πάσῃ τῇ λατρείᾳ αὐτῶν . . . Εἰδὼλα δὲ καὶ οἱ αὐτῶν βωμοὶ καὶ ἀνέροι καὶ συντριβήσονται, καὶ εἰς τὸ μὴ ἔν ὡς οὐκ ὄντες ἔσονται.

² Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch* II 512; Ст. Младенов *Вероятни и мними остатъци отъ езика на Аспаруховите блгари в новобългарската реч* въ ГСУИ.ф. XVII 201 и сл.

³ К. Шкорпила *Постройки въ Абобокь укрѣпленія* Изв. Русс. Арх. Института въ Константинополѣ X 89 и сл.

⁴ Ив. Велковъ *Разкопки въ Мадара* въ сб. „Мадара I (1934) 87 и сл.

⁵ Theophylacti Bulgariae archiep. *Historia martyrii XV martyrum* 197: Εἰδὼλα δὲ καὶ οἱ αὐτῶν βωμοὶ καὶ ἀνέροι καὶ συντριβήσονται, καὶ εἰς τὸ μὴ ἔν ὡς οὐκ ὄντες ἔσονται.

⁶ Marquart *Streifzüge* 205, срв. А. Я. Гаркави *Сказанія мусульманскихъ писателей о Славянахъ и Русскихъ* С.-Петербургъ 1870, 126: „Бурджане суть язычники“, сжщо у Аль-Бекри (А. Куникъ и В. Розенъ *Извѣстия Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ* С.-Петербургъ 1878, 64и): „Они вѣры языческой (маджусія)“. Сочиненія А. А. Котляревскаго III Санктпетербургъ 1891, 265: Бурджане — маги (язычники).

които се върва, че се сношаватъ съ разни духове, че биватъ обсебвани отъ тѣхъ и че въ такова състояние тѣ могатъ да предсказватъ, да откриватъ тайни, да даватъ съвети и т. н. За да се постигне състоянието да бжде обсебенъ или прихванатъ отъ духове, шаманътъ извършва известни обреди, които се състоятъ въ заклинания, танци, подскачания и пр., вследствие на които той изпада въ екстазъ или излиза извънъ себе си. Шаманитѣ се обличатъ въ особени дрехи, окичени съ разни желѣзни дръвкулки, амулети и други най-разнообразни нѣща. Обаче, най-важниятъ предметъ на шаманския накитъ е единъ голѣмъ плоскъкъ тъпънъ, който шаманътъ носи на ржката си като щитъ. Този тъпънъ представя вселената и затова той е изпъстренъ съ изображения на слънце, звездитѣ, дървета, хора и животни. Шаманитѣ се срѣщатъ и днесъ още между тюркскитѣ народи на Сибирь, за които именно се отнася горното описание¹. Нѣкога шаманството е било общо за всички тюркски народи. Така византийскиятъ историкъ Менадъръ съобщава за шамани у тюркитѣ². Хронистътъ Малала, когато разказва за покръстването на хунския (първобългарския?) вождъ Гродъ, споменува за особена жреческа класа, която изпаднала въ екстазъ и убила покръстения вождъ.³ По всѣка вѣроятностъ и първобългаритѣ сж познавали шаманството, макаръ да липсватъ изрични сведения за това. Все пакъ до насъ е достигнало едно неясно известие за магьосници у първобългаритѣ следъ приемането на християнството. Кремонскиятъ епископъ Лиудпрандъ разказва, че Симеоновиятъ синъ Баянъ до тамъ билъ изучилъ магията, че отъ човѣкъ ставалъ веднага на вѣлкъ или на какъвто другъ звѣръ поискашъ⁴. Вѣрването, че из-

¹ H. Vámbéry *Die primitive Cultur des Turko-tatarischen Volkes* Leipzig 1879, 246 и сл.; сжиятъ *Das Türkenvolk* Leipzig 1885, 116 и сл.; G. Nioradze *Der Schamanismus bei den Sibirischen Völkern* Stuttgart 1925; М. Арнаудовъ *Студии върху българскитѣ обреди и легенди* София 1924, 156 и сл. и 162; сжиятъ *Очерки по български фолклоръ* София 1934, 557 и сл.

² Excerpta de leg. ed. de Boor I 192 и сл.: ἕτεροι δὲ τινες τοῦ φύλου τοῦ κατὰ σφᾶς αὐτοὺς ἀναφανέντες, οὓς εἶναι ἔλεγον τῶν ἀπαισιῶν ἐλατήρας, ἀγχοῦ ἤλθον τῶν περὶ Ζήμαρχον· καὶ τοίνυν ἀπαντα δοκᾶ ἐπαφέροντα φορτία ἀράμενοι ἔθεσαν ἐν μέσῳ. εἶτα τοὺς τοῦ λιβάνου κλάδους πῶρ ἀνάφαντες τῇ Σκυθικῇ φωνῇ βάρβαρα ἄττα ῥήματα ὑπεψιθύριζον, ἐπιπαταγοῦντες δὲ κώδωνί τι καὶ τυμπάνῳ ὑπερθεῖν τοῦ φόρου περιέφερον τὸ φυλλῶδες τοῦ λιβάνου τῇ φλογὶ λακίζόμενον, καὶ ἀμα γινόμενοι μανιώδεις καὶ ἐμβριμούμενοι τὰ ποιητὰ ἀπελαύνειν ἔδοκουν· οὕτω γὰρ ἀποτρόπαιοι τινες εἶναι καὶ ἀλεξίκακοι ἔδοκουν.

³ Ion. Malalae *Chronographia* 432₁₀: . . . καὶ μανέντιες οἱ ἱερεῖς τῶν αὐτῶν Οὐννων καὶ ἔσφαξαν τὸν βῆγα, . .

⁴ Liudprandi episcopi Cremonensis opera omnia rec. E. Dümmler, Hannoverae 1877. *Antapodosis* III 29: „Qui (Simeon) duos filios

вестни лица могатъ да се превръщатъ въ вълци¹ се срѣща както въ древността² така и въ срѣдновѣковието (у германци³, славяни⁴, литовци, естони и др.), а сжщо и до сега на Балканския полуостровъ⁵. Лицата, които могатъ да се превръщатъ се нарича споредъ езика *λυκάνθρωποι*, *versipelles*, *Werwölfe*, *вѣрколакъ*⁶ и пр. Последователитѣ на шаманството сж вѣрвали, че всѣки шаманъ е могълъ да се превръща въ вѣлкъ. Дори у племето коряки самиятъ вѣлкъ се смѣталъ за шаманъ и презъ време на тѣхния вѣлчи празникъ единъ мжжъ, облѣченъ въ вѣлча кожа, играелъ около огъня на огнището⁷. У германцитѣ се вѣрвало, че чрезъ поставянето на вѣлчи поясъ или вѣлча риза, първоначално вѣлча кожа, човѣкъ се превръщалъ на вѣлкъ и получавалъ неговата сила и желание за убиване⁸. По всѣка вѣроятностъ Симеоновиятъ синъ е билъ сжщо така единъ човѣкъ-вѣлкъ⁹. Неясно е обаче поради оскъдното сведение на извора, дали това е вѣршелъ Баянъ като обикновенъ магьосникъ¹⁰ или като шаманъ. Въ всѣки

habuit, unum nomine Balanum, alterum, qui nunc usque superest potenterque Bulgaris principatur, nomine Petrum. Baianum autem adeo foere magicam didicisse, ex homine subito fieri lupum quamvecumque cerneret feram.

¹ R. Andree *Ethnographische Parallelen und Vergleiche* Stuttgart 1878, 62 и сл.; C. T. Stewart *Die Entstehung des Werwolfglaubens* въ *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 19 (1909), 30 и сл.

² Ed. Stemplinger *Antiker Aberglaube in modernen Ausstrahlungen* Leipzig 1922, 91 и сл.

³ J. Grimm *Deutsche Mythologie* 4. Ausgabe, Berlin 1876, Bd. II 915 и сл., III 316; E. Mogk въ J. Hoops *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Strassburg 1918, Bd. IV 511 и сл.; O. Novorka und A. Kronfeld *Vergleichende Volksmedizin* Stuttgart 1908, Bd. I 450.

⁴ G. Krek *Einleitung in die slawische Literaturgeschichte* 2. Aufl. Graz 1887, 410; A. Brückner въ *Chantepie de la Saussaye Lehrbuch* usw. II 517.

⁵ Στ. Κυριακίδης *Ἑλληνική Λαογραφία*, Ἐν Ἀθήναις 1922, 201 и сл.

⁶ Д. Матовъ *Гръцко-български студии* въ МСБНУК IX 59 и сл.

⁷ A. Nehring *Studien zur indogermanischen Kultur und Urheimat* въ Koppers, *Die Indogermanen- und Germanenfrage* 213; Andree op. cit. 66; Stewart op. cit. 46.

⁸ Вж. заб. 1 и L. Lévy-Bruhl *Das Denken der Naturvölker*, 2 Aufl. Wien 1926, 78.

⁹ Това мнение се срѣща вече у М. С. Дриновъ *Съчинения* I София 1909, 431, заб. 1 . . . Вѣроятно, въ народной молвѣ Баянъ слылъ оборотнемъ, что, по видимо, послужило источникомъ для замѣтки Лиутпаранда.

¹⁰ Ив. Дуйчевъ *Въпроси изъ вътрешната история на първото българско царство* въ сборникъ „Презъ вѣковетѣ“ София 1938, 122 и сл. смѣта, че Баянъ е изучилъ магията отъ Византия.

случай както личи отъ съдържанието на 17 и 18 отговоръ на папа Николай I и отъ случката съ Борисовия синъ Владимиръ, който се опиталъ да възстанови езическата вѣра у първо-българитѣ², християнството не е било възприето напълно отъ всички българи. Може би къмъ тѣзи българи старовѣрци да е принадлежалъ и Баянъ, който е държалъ здраво за старитѣ първобългарски обичаи, както това се вижда ясно отъ обстоятелството, че той отхвърлил християнското си кръстно име Венеаминъ³ и че се обличалъ още въ първобългарско облѣкло, което е правило, изглежда силно впечатление и затова е отбелязано изрично отъ Теофановия продължителъ⁴. Ето защо възможно е този царски синъ да се е посветилъ на шаманството, гдето се е практикувало, както се посочи по-горе, превръщания отъ човѣкъ въ звѣръ и то главно въ вълкъ, а по-рѣдко въ мечка или другъ видъ животно⁵. Обаче не е изключено превръщането на Баяна въ вълкъ да стои въ връзка съ вѣрванията у славянитѣ, на които човѣцитѣ-вълци сж били много добре познати⁶.

Канътъ жертвоприносителъ

Споредъ сведенията на византийскитѣ хронисти Теофанъ⁷ и Симеонъ Магистъръ⁸ и на Охридския архиепископъ Теофи-

¹ Responsa etc. 17: Igitur referentes, qualiter divina clementia Christianam religionem perceperitis, qualiterque populum vestrum baptizari omnem feceritis: qualiter autem illi postquam baptizati fuere, insurrexerint unanimiter cum magna ferocitate contra vos, dicentes, non bonam vos eis legem tradidisse, volentes etiam vos occidere et regem illum constituere, et qualiter vos, divina cooperante potentia, adversus eos praeparati, a maximo usque ad modicum superaveritis, et manibus vestris detentos habueritis, qualiterque omnes primates eorum, atque maiores cum omni prole sua gladio fuerint interempti, mediocres vero seu minores, nihil mali pertulerint...; 18: Scire vos velle significatis, quid de his, qui legem Christianam respuunt agere debeatis. Срв. още 19: Quid iure de his faciendum sit, qui ad occidendum regem insurrexerint...

² В. Н. Златарски *История* I 2, 246 и сл.

³ Златарски *История* I 2, 516.

⁴ Theoph. Contin. 412: 'Ιωάννης δὲ καὶ Βενεαμὴν οἱ τοῦ Πέτρου ἀδελφοὶ ἐν στολῇ ἕκαστος ἐντο βουλγαρικῇ.

⁵ Stewart *Entstehung* 31.

⁶ Вж. заб. 2 на стр. 49. За сжшността на Боянъ вж. още В. Пундевъ *Боянъ Магьосникътъ* София 1923, 18 и сл.; Арnaudовъ *Очерки* 534. Може би тукъ спада и това, което разказва Несторъ за князя на половитѣ Боянкъ, вж. R. Rosler *Romanische Studien* Leipzig 1871, 243.

⁷ Theoph. *Chronographia* rec. C. de Boor I, 503₁₀ сл., вж. стр. 45.

⁸ *Scriptor incertus de Leone Bardae* 342, 4, вж. стр. 46.

лактъ¹ първобългарскитѣ канове сж извършвали поне въ известни случаи сами жертвоприношения. Тѣзи сведения се потвърждаватъ и отъ единъ първобългарски надписъ отъ времето на Крума: ... τὸν προσέειπεν αὐτοῦ... [ἐν] [κ]ι [ο]σ] [ε]ν ὁ Κρομμύος καὶ ἀπὸ [θ]εν... [ἐ]π[ι] [θ]εν [θ]υσίαν ἐς τὴν θείαν...² Че въ всички тѣзи известия не се касае за каузативна употреба на съответнитѣ глаголни форми и че наистина българскиятъ владѣтель е извършилъ самъ жертвоприношението, се вижда не само отъ разказа на Симеонъ Магистра за жертвоприношенията, извършени отъ Крума при обсадата на Цариградъ презъ 813 г., но и отъ следното китайско известие за владѣтеля на предхристиянскитѣ хуни: „Er schlug den König von Hiu t'ao und erbeutete ein goldenes Bild. Das dieser beim Opfern an den Himmel gebrauchte“³. Българскиятъ владѣтель е извършвалъ жертвоприношението навѣрно въ качеството си на жрецъ. Въ всѣки случай царе-жреци се срѣщатъ у много народи, напр. въ стария Римъ⁴.

Жертвоприношение

Първаци

Жертвоприношението, което въ много религии представя важна частъ на култа, се срѣща и у първобългаритѣ. Споредъ 89-ия отговоръ на папа Николай I българитѣ имали обичай да принасятъ въ жертва новитѣ плодове и първацитѣ измежду нѣщата⁵. Това сж така нареченитѣ примичиални жертви. Съ този видъ жертва жертвоприносителътъ благодари на божеството, че му е дало добро плодородие, изобилень ловъ и т. н. и затова първитѣ плодове, животни и пр. се посвещаватъ нему. Първоначално тукъ е играла известна роля представата, че първитѣ плодове сж изпълнени съ силна оренда или че сж въплъщение на духа на растителността и затова не бива да се ядятъ, а трѣбва да се принасятъ въ жертва,

¹ Theophylacti Bulgariae archiep. *Historia martyrii XV martyrum* 29: (Ὁμβριτάτος) λαμπρὰν τινα θυσίαν ἐπιτάλασας καὶ ἐπὶ ταύτῃ πολυτάλῃ παρασκευασάμενος τράπεζαν, καλεῖται τὸν Κινάμωνα συνανακλιθῆναι καὶ συνεστιάσθηναι τοῖς λοιποῖς ἀρχουσίν.

² Бешевлиевъ *Първобългарски надписи* (добавки) № 15, стр. 34 и сл.

³ De Groot *Die Hunnen* usw. 120.

⁴ Frazer *Der Goldene Zweig* 12 и сл.; 120 и сл.; Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch* I 48 и сл., 576 и сл.; II 448 и сл.; Nilsson *Primitive Religion* 92.

⁵ Responsa etc. 89: „Fruges novas et rerum offerre primitias etiam veteribus moris erat“.

за да има плодородие и следната година. Обикновено първацитъ или примичиалнитъ жертви се принасятъ на върховния богъ. Тъ се срѣщатъ най-вече у народи, които се занимаватъ съ земедѣлие и скотовъдство, и затова сж познати на много народи¹. Този видъ жертва се срѣща и у днешнитъ тюркски ароди, напр. чувашитъ².

Животни

Освенъ примичиалното жертвоприношение на животни първобългаритъ сж познавали и друго животинско жертвоприношение. Византийскиятъ хронистъ Симеонъ Магистъръ съобщава, че Крумъ при обсадата на Цариградъ принесълъ въ жертва между другото и много добитъкъ³. Изворътъ не казва, нито какъвъ е билъ този добитъкъ, нито на кого е билъ принесенъ. За сроднитъ съ първобългаритъ тюрки Теофилактъ Симоката предава, че тѣ принасяли въ жертва на върховния си богъ коне, говеда и овци⁴. За жертвоприношения на говеда и овци (сжщо и кучета) у тюркски народи съобщава и 66-то писмо на патриархъ Николай Мистикъ⁵. Хунитъ на предхристиянската епоха сж принасяли въ жертва коне⁶. У сибирскитъ тюрки, привърженици на шаманството, жертвенитъ животни сж конетъ, говедата и овцитъ⁷, сжщо и у чувашитъ⁸. Възможно е и жертвенитъ животни у първобългаритъ да сж били отъ сжщия видъ.

¹ Thurnwald *Opfer* въ Eberts Reallexikon IX 184 и сл.; *Erstling* въ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens II 976 и сл.; Nilsson *Primitive Religion* 71 и сл.; Pfister въ PWRE XI 2180; Сжщиятъ *Bildopfer* въ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 1300 и сл.; Heller *Gebet* 71 и сл.; Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch* I 92, 619, 644, II 291; U. Jahn *Die deutschen Opfergebräuche bei Ackerbau und Viehzucht* 1884; Арнаудовъ *Смудии* 16 и сл.

² Vámbéry *Das Türkenvolk* 484.

³ Scriptor incertus *de Leone Bardae* ed. J. Bekker, Bonnae 1842, 342, 4.

⁴ Theophylact. Simocat. ed. de Boor 260¹⁵⁻¹⁷: προσκυνοῦσι δὲ μόνως καὶ θεὸν ὀνομάζουσι τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. τοῦτοφ θέουσιν ἵππους καὶ βόας καὶ πρόβατα.

⁵ Nicolai Constant. archiep. *epistolae* въ J.-P. Migne *Patrologia Graeca* CXI. Parisiis 1863 p. 264: 'Ἐπι διὰ τί μὴ ἀπλῶς τὰ τυχόντα ζῶα σφάζουσιν, ἀλλ' ἐκλέγονται βοῦς καὶ κύνες καὶ πρόβατα.

⁶ De Groot *Die Hunnen* usw. 223.

⁷ Vámbéry *Das Türkenvolk* 113.

⁸ Vámbéry *Das Türkenvolk* 481 и сл.

Човѣци

Освенъ тѣзи видове жертви първобългаритъ, както много други народи, сж познавали и човѣшкото жертвоприношение. Пакъ споредъ Симеонъ Магистъръ Крумъ, когато обсаждалъ Цариградъ, принесълъ въ жертва и хора¹. Това известие за човѣшкото жертвоприношение у първобългаритъ се потвърждава и отъ следната маргинална бележка: σφ(μαίωσαι) ὅτι καὶ Βούλγαροι τοῦτο ἐποίουν πρὸ τοῦ δέξασθαι τὸ ἅγιον βᾶπτισμα κῆμъ Φύλαρχος δὲ κοινῶς πάντας τοὺς Ἕλληνας πρὶν ἐπὶ πολεμίοις ἐξιώναι ἀνθρωποκτονεῖν ἱστορεῖ². Споредъ първобитното схващане жертвоприношението на човѣци е най-ценно и най-дейно. Затова то се е извършвало само въ извънредни случаи, напр. при народни бедствия, въ време на война предъ или следъ сражение и пр. Човѣшкото жертвоприношение е било нѣкога много разпространено³. Така напр. известно е, че старитъ гърци сж принасяли, макаръ и рѣдко, човѣшки жертви предъ сражения и морски пътувания⁴. Германцитъ сж извършвали жертвоприношения на хора въ военно време⁵. За сроднитъ съ първобългаритъ кумани византийскиятъ историкъ Никита Акоминатъ съобщава, че следъ Калояновата победа надъ Балдуина при Одринъ 1205 г., тѣ принесли въ жертва на боговетъ си най-красивитъ пленници, като ги обесили (срв. одушването на кановетъ и безкръвното убиване на животни)⁶. Човѣшко жертвоприношение сж познавали и

¹ Scriptor incertus *De Leone Bardae* ed. J. Bekker, Bonnae 1842, 342 сл.

² Вж. Iv. Дуиѣв *Appunti di storia bizantino-bulgara* въ Studi bizantini e neoellenici vol. IV Roma 1934, 137 и сл.

³ Thurnwald *Menschenopfer* въ Eberts Reallexikon VIII 145 и сл.

⁴ Fr. Schwenn *Die Menschenopfer bei den Griechen und Römern* RGVV XV 3, Giessen 1915; Pfister *Die Religion der Griechen und Römer* 184 и тамъ приведената обширна литература за човѣшкото жертвоприношение изобщо.

⁵ E. Mogk *Die Menschenopfer bei den Germanen* въ Abhandl. d. K. s. Gesellsch. d. Wiss. phil.-hist. Kl. XXVII 1909, 603 и сл.; Сжщиятъ *Ein Nachwort zu den Menschenopfern bei den Germanen* въ Arch. für Rel. Wiss. XV 1912, 422 и сл.

⁶ Nicetae Choniatae *Historia* rec. J. Bekker, Bonnae 1835, 816: Σκόθαι τε γὰρ τὰ ἐν ποίῳ ἐπιόντας ἔκαιρον καὶ τινας τῶν καλλίαι διαπρεπῶν αἰχμαλώτων μετὰ μασιγῶσιν τοῖς ἑαυτῶν ἐπίθεσεν δαίμοσιν ἀναρτήσαντες. Τυκὴν προηνάδει, може би, и стр. 706¹⁶—707²: οὗτε δὲ τῆς ἡμέρας τὴν θόναμιν ὁ βαρβαρος πτοηθεῖς (ἦν δὲ τὸ ὑπερβουλογῆμενον σαββατον καθ' ὃ σπυώταν ἐν τάφῳ Χριστός) οὗτε τὸν χριστιανὸν αἰθεθεῖς, ὃν μόνως περιέφερε χεῖλασιν, ἀλλὰ φιλαίματος δαίμοσιν ἐλαστρούμενος πάντας, οὓς συνείληφεν ζῶντας κατὰ τῆς τάφρου ὄθει, καὶ χοθὲν ἐς ἰσόπαθον ἐπιπέσας πολυάνδριον τὸν τόπον δείκνυσιν, ἔπειτα . . . εἰς Μυσίαν ἐπάνευσιν, ἀναγίσμασι τοιοῦτοις καὶ τελεταῖς μουσαρωτάταις τὴν μίαν τῶν σαββάτων καὶ τῶν ἡμερῶν κυρίαν τετιμηκώς. Кѣмъ това Дуиѣв op. cit. 138.

хунитѣ на предхристиянската епоха, както личи отъ китайскитѣ извори¹.

Магически деяния предъ сражения

Въ 35-ия отговоръ на папа Николай I се съобщава, че първобългаритѣ имали обичай не само да съблюдаватъ известни дни и часове, но и да извършватъ заклинания, игри, пѣяния и нѣкакви гадания преди да влѣзатъ въ сражение².

За съжаление 35-иятъ отговоръ не казва, въ какво точно се състояли заклинанията и кой ги е извършвалъ. Обаче по всѣка вѣроятностъ тѣ сж били нѣкакви баяния, които сж имали за целъ да сломятъ или да вържатъ силата на неприятелитѣ³. Тѣ сж били извършвани навѣрно отъ първобългарскитѣ шамани, понеже баянията или заклинанията сж били една отъ главнитѣ шамански длѣжности. 35-иятъ отговоръ не опредѣля сжщо така, какви сж били игритѣ и пѣснитѣ, които сж предшествовали сражението, нито кой ги е извършвалъ. Въ всѣки случай обичаятъ да се играятъ военни игри или танци преди сражение се срѣща у много народи. Тѣзи игри иматъ за целъ да увеличатъ силата на бойцитѣ⁴. Сжщото значение иматъ и пѣснитѣ⁵. Чрезъ игритѣ и пѣснитѣ се достига до състоянието „екстаза“, което именно

¹ De Groot *Die Hunnen* usw. 186: „Von jeher haben die Hu ihren Ahnen zu bestimmten Zeiten Opfer dargebracht; stets haben die Krieger versprochen, den *Dsi-su* den Schutzgöttern des Bodens zu opfern, sobald sie ihm in die Hände bekämen; warum denn verwendet ihr ihn nicht zu diesem Zweck?“ Daraufhin wurde *Dsi-su* festgenommen. Verfluchungen ausstossend rief er aus: „Ich sterbe, aber *Hung-no* werde ich vernichten!“ Dann wurde er hingschlachtet und den Ahnen geopfert.

² *Responsa* etc. 35: Refertis, quod soliti fueritis, quando in praedium progrediebamini, dies et horas observare, et incantationes, et ioca, et carmina, et nonnulla auguria exercere; et instrui desideratis, quid nunc vobis agendum sit... Nam illa, quae commemorastis, id est, diei et horae observationes, incantationes, ioca, et iniqua carmina, atque auguria, pompae ac operationes diaboli sunt.

³ Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch* I 93; Pfister *Epode* PWRE Suppl. IV 323 и сл.; Samter *Volkskunde* I Homer. Berlin 1923, 69 и сл.; Nilsson *Primitive Religion* 80 и сл.

⁴ Pfister *Kultus* PWRE XI 2160 и сл.; Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch* I 49, 162; II 423 и сл.; Beth *Religion u. Magie* Leipzig 1927, 171 и сл.; K. Th. Preuss *Die geistige Kultur der Naturvölker* 2. Aufl. Berlin 1923, 82 и сл.; Lévy-Bruhl op. cit. 214; Nilsson *Primitive Religion* 83 и сл.; Арнаудовъ *Студии* 187 и сл., 218 и сл.; Сжшиятъ *Очерки* 564 и сл., 683 и сл.; Pfister *Die Religion der Griechen und Römer* 203.

⁵ Pfister *Kultus* PWRE XI 2153 и сл.; Сжшиятъ *Die Religion der Griechen und Römer* 202.

усиљава свръхестествената сила на играещия и пѣящия. Споредъ 47-отговоръ първобългаритѣ сж се отдавали на игри и презъ друго време и затова сж питали, дали е позволено да вършатъ това и презъ Четиредесетница¹. Безспорно и тѣзи игри сж имали сакрално значение, поради което папата ги забранилъ. Може би тѣзи игри да сж били шамански.

Най-сетне 35-иятъ отговоръ споменува още, че първобългаритѣ имали обичай, преди да започнатъ сражението, да гадаятъ за неговия изходъ. За съжаление и тукъ изворътъ не съобщава, какъ точно е ставало това гадание. Може би то е било подобно на това, което готскитъ историкъ Иорданесъ съобщава за хунитѣ, които, както много тюркски народи, имали обичай да гадаятъ бъдащето или по животинскитѣ вътрешности или по рѣзкитѣ на очистени кокали (обикновено на т. н. лопатка)².

За магическитѣ деяния на първобългаритѣ, извършвани преди сражение даватъ любопитни сведения и два византийски извора въ връзка съ Крумовата обсада на Цариградъ презъ 813 г. Тѣзи сведения очевидно не могатъ да се отдѣлятъ отъ това, което съобщава 35-иятъ отговоръ. Ето що разказва византийскитъ хронистъ Теофанъ³: 'Ο δὲ νέος Σεναχεριμ Κρομμυος ἀρθαίς τῆ νίκῃ, καταλιπὼν τὸν ἴδιον ἀδελφὸν μετὰ τῆς ἰδίας δυνάμεως πολιορκεῖν τὴν Ἀδριανούπολιν, μετὰ ἑ ἡμέρας τῆς αὐτοκρατορίας Λέοντος ἐπελθὼν ἐν δυνάμει καὶ ἵππου τῆ βασιλίδι πόλει περιήει πρὸ τῶν τειχῶν ἀπὸ Βλαχερνῶν ἕως τῆς Χρυσῆς πόρτης ἐπιδεικνόμενος τὴν περὶ αὐτὸν δύναμιν, (καὶ) ἐπιτελέσας μιανὰς καὶ δαιμονιώδεις θυσίας ἐν τῇ πρὸς θάλασσαν λεβαδίῃ τῆς Χρυσῆς πόρτης ἤτήσατο τῇ βασιλεῖ πῆξαι τὸ δένρον αὐτοῦ κατ' αὐτῆς τῆς Χρυσῆς πόρτης. τοῦ δὲ τοῦτο μὴ καταδεξαμένου, ὑπέστρεψεν εἰς τὴν ἰδίαν σκηνήν. Сжщото събитие обаче съ малко по-голѣми подробности относно жъртвоприношението и магическитѣ деяния предава и

¹ *Responsa* etc. 47: Consulitis, si liceat in quadragesimali tempore iocis vacare; quod non solum in quadragesimali, verum etiam in nullo tempore licitum est Christianis.

² *Jordanis Romana et Getica* rec. Th. Mommsen. Berolini 1882, 108²⁰⁻²⁴: igitur Attila rex Hunnorum tali percussus eventu diffidens suis copiis metuit inire confectum. Inter que fugam revolvens ipso funere tristiolem, statuit per aruspices futura inquirere, qui more solito nunc pecorum fibras, nunc quasdam venas in abrasis ossibus intuentes Hunnis infausta denuntiant. Срв. Vámbéry *Cultur* 251; сжшиятъ *Ursprung* 29; сжшиятъ *Türkenvolk* 128 сл.; Nioradze *Der Schamanismus bei den Sibirischen Völkern* Stuttgart 1925, 95.

³ *Theophanis Chronographia* rec. C. de Boor. Vol. I. Lipsiae 1883. 503^{s-14}.

неизвестниятъ авторъ на *Historia de Leone Bardae*¹: καὶ λοιπὸν ἦλθον οἱ Βούλγαροι μηδενὸς αὐτοῖς ὑπαντῶντος ἢ κωλύοντος ἕως τῆς πόρτης καὶ ποιήσας ὁ Κροθίμιος θυσίαν κατὰ τὸ ἔθος αὐτοῦ ἔξωθεν τῆς Χρυσῆς πόρτης ἔθυσεν ἀνθρώπους καὶ κτήνη πολλά. καὶ εἰς τὸν αἰγιαλὸν τῆς θαλάσσης βρέξας τοὺς πέδας αὐτοῦ καὶ περικλυσάμενος, καὶ βαντίσας τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ εὐφημισθεὶς ὑπ'αὐτῶν, διεῖλεν μέσον τῶν παλλακίδων αὐτοῦ, προσκυνηθεὶς ὑπ'αὐτῶν καὶ δοξασθεὶς, καὶ ταῦτα θεωροῦντων ἐκ τῶν τευχῶν πάντων, καὶ μηδενὸς τολμῶντος κωλύσαι αὐτὸν ἢ ἀπολοῦσαι βέλος κατ' αὐτοῦ. καὶ ποιήσας πάντα τὰ ἐπιθυμήματα αὐτοῦ καὶ ἄπερ ἐβούλετο, περιεκύκλωσεν τὴν πόλιν, καὶ ἔβαλεν χάρακκα ἐν αὐτῇ, καὶ ποιήσας ἡμέρας τινὰς καὶ πραιδεύσας τὰ ἔξωθεν τῆς πόλεως, ἤρξατο ζητεῖν πάκτα χρυσοῦ καὶ ἱματισμῶν πολὺν ἀριθμὸν, καὶ κοράσια ἐπιλεκτά ποσότητά τινά.

Приведенитѣ два текста се допълватъ взаимно. Споредъ първия отъ тѣхъ Крумъ най-напредъ обиколилѣ мѣстото предъ стениѣ отъ Влахернитѣ до Златната врата, като показвалѣ войската, която била съ него. Това обикаляне би могло да се тълкува двояко: като военна игра въ сми-съла на 35-ия отговоръ или като магическо обикаляне² съ цель да се създаде кръгъ макаръ и непълнѣ около Цариградъ, за да се свърже силата на бойцитѣ въ града³ или за да се придобие властѣта надъ града.⁴

Подобно значение има, може би, и желанието на Крума да забие копието си въ Златната врата. Това магическо деяние принадлежи на навѣрно, къмъ т. н. контагиозна магия, т. е.

¹ Scriptor incertus *Historia de Leone Bardae* въ Leonis Grammatici Chronographia ex recogn. J. Bekkeri, Bonnæ 1842, 342i-1s; срв. Symeon Magister de Leone Armenio въ Theophanis Continuatus ex rec. J. Bekkeri, Bonnæ 1837, 612, 8.

² Вж. Kreis въ Bächtold-Stäubli *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* Bd. V 462 и сл. и тамъ приведената литература.

³ п. т.: „Oft wird die Gewalt über das im Kreis Eingeschlossene dazu benutzt, dieses darin festzubannen, zumal wenn es sich um eine gefährliche Macht handelt, die auf diese Weise ungefährlich gemacht werden soll. Beschworene Geister werden in einen Kreis gebannt, damit sie dem Beschwörer nicht schaden können.“

⁴ п. т. Durch Einschliessen in einen Kreis bekommt man das Eingeschlossene in seine Gewalt. Schon uralter Rechtsbrauch kennt Besitzergreifung eines Landstückes durch Umkreisung desselben. За заграбване на чуждия имотъ чрезъ обикаляне вж. още Арnaudовъ *Студии* 388 и сл., 428 и тамъ приведената литература.

каквото се стори на една частъ отъ даденъ обектъ, съ сжщото се заразява или сжщото се извършва и върху цѣлия предметъ. Напр., ако се изгорятъ нокти, коса и т. н. или частъ отъ дреха, дори, ако се забие острие въ следитѣ отъ стъпки и пр., то лицето, на което принадлежатъ, почва вследствие на това да линѣе и умира¹. Ето защо, ако Крумъ забие копието си въ Златната врата, едно отъ най-важнитѣ входни мѣста на Цариградъ, то цѣлиятъ градъ щѣлъ да бжде сразенъ поради вжтрешната връзка, която сжществува споредъ първобитния начинъ на мислене между отдѣлнитѣ градски части и цѣлокупния градъ и на тайнствената сила, която се крие въ копието². Изглежда, че византийскитѣ императоръ Львъ добре схващалъ смисъла на това магическо забиване на копието и затова е отхвърлил Крумовото искане.

Следъ обиколката Крумъ извършилѣ голѣмо жертвоприношение. Той принесълъ въ жертва не само много животни, но и хора, може би, на върховния богъ. Следъ това, навѣрно за да отстрани отъ себе си и отъ войската всички лоши влияния и по този начинъ да се приготви по-добре за предстоящото сражение, Крумъ извършилѣ надъ себе си и войската магическото деяние очищение (lustratio). За тази цель той намокрилѣ краката си въ морето, омилъ се и поръсилѣ войската си. Водата, особено морската, се смѣта у много народи за най-дейно очистително сръдство³. У чувашитѣ, които се смѣтатъ за потомци на волжкитѣ българи, животното предназначено за жертвоприношение следъ изпълването очистителната молитва се поливало съ вода до тогава, до като потреперя, следъ което се убивало⁴.

Еврейскитѣ войници сж били длъжни да се очистватъ следъ сражение съ светена за поръсване вода (Sprengwasser). У племето Хереро и у бечуанитѣ изцапанитѣ съ чужда кръвъ войнѣ се смѣта за нечистъ и трѣбва да се опръска съ свещена вода той самиятъ и оржжието⁵. Теофрастъ въ своитѣ прочути „Характери“ (XVI) усмива суевѣрния, който,

¹ Frazer *Der goldene Zweig* 15 и сл., особено 53 и сл.; R. Andree *Ethnographische Parallelen und Vergleiche Neue Folge*. Leipzig 1889, 8 и сл.; Thurnwald *Zauber* въ Eberts *Reallexikon* XIV 483 и сл.; Арnaudовъ *Студии* 406 и сл.; *Очерки* 547 и сл.

² Споредъ Engel op. cit. 327: wahrscheinlich ein Bulgarisches Zeichen von Eigenthumsrecht.

³ J. Scheffelowitz *Die Sündentilgung durch Wasser* въ Arch. 1. Rel. Wiss. XVII 1914, 353 и сл.; Pfister *Kultus* въ PWRE XI 2178 и сл.; E. Samter *Geburt Hochzeit Tod* Leipzig 1911, 158 и сл.; *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* подъ *Lustration* (V 1465 и сл.) и *Meer* (VI 67 и сл.).

⁴ Vámbéry *Das Türkenvolk* 485.

⁵ Scheffelowitz op. cit. 383 и сл.

за да се запази отъ демони, си мие ржцетъ, опръсква се съ светена вода и взима въ устата си лавровъ листъ. И добавя по-нататъкъ: „той се намира може би също между тѣзи, които грижливо се опръскватъ съ морска вода“¹. У арабитъ има повѣрие, че, който се пръска съ вода, се запазва отъ влиянието на демонитъ и т. н.² Следователно поръсването съ вода се срѣща както въ чисто религиозни обряди (срв. въ християнската църква поръсването съ светена вода), така и въ нѣкои магически деяния³.

Изворътъ не съобщава, дали Крумъ се е окжпалъ въ морето. Обаче, като се има предъ видъ, колко широко разпространето е обичаятъ да се кже въ текуща вода, особено рѣки, за очищение⁴, то много е вѣроятно Крумъ да се окжпалъ въ морето или поне да се е измилъ съ морска вода. Не е изключено и самото човѣшко жертвоприношение да е принадлежало също къмъ очистителния обрядъ, понеже човѣшкитъ жертви иматъ не рѣдко очистително значение⁵. Обичаятъ да се очиства войската предъ сражение се срѣща и у други народи, напр. у старитъ македонци⁶, римлянитъ⁷ и др.

Следъ очищението войската поздравила Крума, а наложницитъ му⁸ се кланѣли и го славѣли, когато той преминалъ всрѣдъ тѣхъ.

¹ καὶ τῶν περιρραϊνομένων ἐπὶ θαλάττης ἀριστερῆς ὁδοῦ ἀν εἰσὶν. За очистителното значение на морската вода у древнитъ вж. Ном. II. I 313; Eurip. Iph. Taur. 1193: θάλασσαν κλύει πάντα τάνθρώπων κακά; E. Sarter Volkskunde im altsprachlichen Unterricht I. Homer. Berlin 1923, 52 и сл.

² Scheffelowitz op. cit. 407.

³ Арнаудовъ Студии 401: „Най-сетне (магьосницата, която сваля месеца) натопва китката въ гърнето, поръсва ситото, гумното на четири страни, себе си и месеца нагоре“. Вж. също Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens подъ Weihwasser IX 286 и сл.

⁴ Арнаудовъ Студии 300—379 и сл.

⁵ Вж. Schwenn Die Menschenopfer 26; Chantepie de la Saussaye Lehrbuch II 287 и сл.; Frazer Der goldene Zweig 817 и сл.; Nilsson въ Arch. f. Rel. Wiss. XVI 314; Pfister Menschenopfer въ Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Bd. III 2114; Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens подъ Menschenopfer VI 156 и сл.

⁶ M. P. Nilsson Griechische Feste Leipzig 1906, 404 и сл.

⁷ Chantepie de la Saussaye Lehrbuch II 423 и сл.

⁸ Трудно може да се установи, какво точно трѣбва да се разбира подъ πλάκιδας въ текста на Scriptor incertus, дали наложници или законни жени. Зашто известно е, че първобългаритъ сж имали повече отъ една жена, вж. Responsa etc. 51: Si liceat uno tempore habere duas uxores, exquiritis; quod si non licet, scire cupitis, apud quem inventum fuerit, quid exinde facere debeat. Византийскиятъ историкъ Прискъ съобщава, че Атилъ ималъ много съпруги. (Excerpta de leg. I 131): ὅς τοῦ Ἀττίλα ἐς κόρην πλὴν περισσομένην, σύμπυτι. (Excerpta de leg. I 131): ὅς τοῦ Ἀττίλα ἐς κόρην πλὴν περισσομένην, σύμπυτι. (Excerpta de leg. I 131): ὅς τοῦ Ἀττίλα ἐς κόρην πλὴν περισσομένην, σύμπυτι. (Excerpta de leg. I 131): ὅς τοῦ Ἀττίλα ἐς κόρην πλὴν περισσομένην, σύμπυτι.

Дали тѣзи поздравии и поклонии сж имали също нѣкакво магическо значение, не може да се каже съ положителност. Обаче като успоредица на Крумовото прославяне отъ страна на женитъ може да послужи следното известие на Прискъ за Атила: ἐν ταύτῃ τῇ κόρῃ εἰσὶόντα τὸν Ἀττίλαν ἀπίπτων κόρας στοιχηδὸν προπορευόμεναι ὑπὸ ὀθόνησι λεπτὰς τε καὶ λευκαῖς ἐπὶ πολλὸ ἐς μῆκος παρατεινούσας, ὥστε ὑπὸ μιᾶ ἐκάστη ὀθόνη ἀνεχομένη ταῖς χεραὶ τῶν παρ' ἐκάτερα γυναικῶν κόρας ζ' ἢ καὶ πλείους βαδίζούσας (ἦσαν δὲ πολλὰι τοιαῦται τῶν γυναικῶν ὑπὸ ταῖς ὀθόνησι τάξεις), ἄδειν ἄσματα Σκυθικά¹.

Клетви

Споредъ 67-ия отговоръ на папа Николай I първобългаритъ имали обичай, когато искали да обвържатъ нѣкого съ клетва за нѣщо, да изнасятъ единъ мечъ и да се закле-

каὶ ταύτην κατὰ νόμον τὸν Σκυθικόν, срв. също Jordanis Romana et Getica rec. Th. Mommsen. Berlin 1882, 125. Многоженството е засвидетелствувано и у хунитъ на предхристиянската епоха: De Groot Die Hunnen 3: „Wenn ein Vater stirbt, dann heiraten seine Söhne ihre Mütter, welche er nach ihrer eigenen Mutter geheiratet hatte. Stirbt ein Bruder, dann nehmen seine Brüder dessen Frauen in Besitz und heiraten sie“. Вж. също 2; 81 и сл. и 60: „... (von) den bevorzugten Beifrauen folgen ihm in vielen Fällen mehrere zehn oder hundert in den Tod.“ Срв. J. Deguignes Histoire generale des hunnes etc. I 1, 16: „Le nombre de leurs femmes n'étoit point fixe ils en prenoient autant qu'ils pouvoient en nourrir, sans avoir aucun égard aux degrés d'alliance ni de parenté qui pouvoient se trouver entre eux. Il n'étoit point extraordinaire de voir un fils épouser les femmes de son père, et un frère celles de son frère.“ За хазарския ханъ изрично се предава, че ималъ 25 жени и 60 наложници, вж. Ибнъ Фадланъ у Marquart Streifzuge XLII: „Das Herkommen des Königs der Chazaren ist, dass er 25 Frauen hat, wovon jede die Tochter eines der Könige ist, die ihm gegenüber sind, indem er sie mit oder gegen Ihren Willen nimmt. Und Beischläferinnen besitzt er für sein Lager 60, lauter ausgezeichnete Schönheiten, und jede einzelne von den Prinzessinen und Beischläferinnen ist in einem ihr gehörigen besonderen Palast, einer mit Teakholz bedeckten Qubba, und rings um jede Qubba ist ein grosser Zelt. Споредъ Прокопий въ походитъ на хунитъ взимали участие и жени (Procopii opera ed. Haury. II p. 498: Οὐννων τοίνυν καταβραμιόντων πολλάκις τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν, τοῖς τε ὀπαντιάσασιν ἐς χεῖρας ἐλθόντων, πνὰς μὲν αὐτῶν περὶν ἑνταῦθα ταύτην, μετὰ δὲ τῶν βαρβάρων τὴν ἀναχώρησιν Ῥωμαῖοι διαρευόμενοι τῶν πεπρωκότων τὰ σώματα καὶ γυναῖκας ἐν τοῖς εἶδρον.)

¹ Priscus въ Excerpta de leg. I p. 131. За значението на покривалото вж. подъ Schleier въ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens VII 1207 и сл.

вать въ него¹. Изворътъ не казва, какво е правѣлъ кълящиятъ съ меча. Обаче, ако се вземе предъ видъ, че при полагагане клетва кълящиятъ се обикновено държи или пила съ ржце предмета, въ който става заклеването, то може да се предположи, че и у първобългаритѣ полагащиятъ клетва е държалъ въ ржце меча или се е допиралъ до него. Смислътъ на това съприкосновение съ меча е кълящиятъ се да влѣзе въ тѣсна магическа връзка съ свръхестествената сила, която се недри въ меча и която ще го накаже, ако престъпи клетвата си². Клетвата въ мечъ е известна и на сроднитѣ съ първобългаритѣ авари. Византийскитѣ историкъ Менандръ разказва, че аварскитѣ ханъ Баянъ положилъ клетва, като се заклелъ въ собствениятъ си мечъ³. Клетвата въ оржие е много разпространена. Тя се срѣща и досега у първобитнитѣ народи⁴. Както личи отъ текста на 67-ия отговоръ клетвата въ мечъ се е употребявала въ всѣкидневния животъ при разни случаи. Обаче при сключване на договори (мирни или други) се употребявалъ другъ видъ клетва, за която до насъ сж достигнали недотамъ ясни сведения въ връзка съ сключването на 30-годишния миренъ договоръ между първобългари и византийци въ времето на Омуртага. При сключването на този договоръ византийскитѣ императоръ Львъ V (813—820) изпълнилъ българскитѣ клетвени обряди, а българитѣ византийскитѣ. Ето що разказва византийскитѣ писателъ Дяконъ Игнатий: Τὰς δὲ φιλοτησίας ἤτοι σπονδὰς, αἷς πρὸς τοὺς ἀγχιτέρμονας Οὐννοὺς ἐσπέισατο οὕτως αἰσχυρῶς καὶ ἀδόσμως ἀποπερανθείσας, τίς οὐκ ἂν ἐπιδακρύσει θερμότατα; ὡς αὐτὸν

¹ Responsa etc. 67: Perhibetis vos consuetudinem habuisse, quotiescumque aliquem iureiurando pro qualibet re disponebatis obligare, spatham in medium afferre, et per eam iuramentum agebatur; nunc autem per quos iurare debeatis, a nobis iuberi despicitis. Sed nos ante omnia non solum per spatham, verum etiam per allam omnino conditam speciem iurari iudicamus indignum.

² R. Lasch *Der Eid* Stuttgart 1908; Thurnwald *Eid* въ *Eberts Reallexikon* III 38; E. Samter *Volkskunde* usw. I Berlin 1923, 31 и сл.; Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch* I 164; Pfister *Kultus PWRE* XI 2170 и сл.; *Eid* въ *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* II 659 и сл.

³ Menandros въ *Excerpta de leg.* II 473: καὶ δὲ παραυτίκα τοὺς τε Ἀβαρικῶς ὄντων ὄρκους εἶπος σπασάμενος καὶ ἐπαρασάμενος ἑαυτῷ τε καὶ τῷ Ἀβάρων ἔθνεϊ παντὶ ὡς, εἰ κατὰ Ῥωμαίων τι μηχανώμενος γεφυροῦν βουλευέτο τὸν Σάον, ὑπὸ εἶφου; μὲν αὐτὸς τε καὶ τὸ Ἀβάρων ἅπαν ἀναλωθείη φθλον, τὸν δὲ οὐρανὸν ἀνωθεν αὐτοῖς καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ θεὸν πῶρ ἐπαφύσειν, καὶ τὰ πέριξ ὄρη καὶ τὰς ὄλας αὐτοῖς ἐπιπείσεισθαι, καὶ τὸν Σάον ποταμὸν ὑπερβύσαντα συγκαλύψειν αὐτοῖς.

⁴ Lasch *Der Eid* 68 и сл.

μὲν τοὺς ἐκείνων, ἐκείνους δὲ τοὺς ἡμετέροις νομίμοις προσχρήσασθαι καὶ οὕτω τὰς πρὸς ἀλλήλους συμβάσεις πιστώσασθαι· ἐν αἷς ἦν ὄρην τὸν βασιλέα Ῥωμαίων χερσὶν ἐκ κύλικος ὕδωρ κατὰ γῆς ἐπιλείβοντα ἐπισάγματα ἵππων αὐτουργῶς ἀναστρέφοντα, ἱμάντων ἐντρίτων ἀπτόμενον, καὶ χέρτων εἰς ὕψος αἶροντα καὶ διὰ πάντων τούτων ἑαυτὸν ἐπαρόμενον· ἔθνη δὲ τῶν ἡμετέρων θεῖον συμβόλιον ἀθεμίτοις χερσὶν ἐπιφαύοντα καὶ κατὰ τῆς αὐτῶν δυνάμεως ἐπομύοντα.¹ Т. н. Теофановъ продължителъ предава сжщото събитие така: Περὶ δὲ τὴν πίστιν ἐμαίνετο κραταίως, τοσοῦτον ὡς μηδὲ θεὸν ὀνομάζειν ἐδόκει τοῦτο καλὸν· καὶ γὰρ τὰς τριακοντούσας σπονδὰς τοῖς Οὐννοῖς δὴ τούτοις τοῖς καλούμενοις Βουλγάρους ἐνωμίτως ποιῶν καὶ εἰρηνικὰς συμβάσεις καταπραττόμενος, ἐπεὶ δι' ὄρκων ταύτας ἐμαλλε βεβαίωσεν τε καὶ ἐμπεδοῦν, οὐ τούτοις δὴ τοῖς ἡμετέροις ἐχρήτο θεὸν καὶ οὐρανίους δυνάμεις ἢ τὴν κατὰ σάρκα γενομένην μητέρα Χριστοῦ τοῦ θεοῦ τῶν λεγομένων τε καὶ πραττομένων ἐφόρους καὶ μάρτυρας, ἀλλ' ὁτι τις ψυχὴ βάρβαρος θεοσεβείας ἀπφικισμένη κόνας μὲν καὶ αἷς τὰ ἄνομα ἔθνη θύουσι, ἐχρήτο μάρτυσι τῶν πραττομένων καὶ ἀπέτειμεν καὶ διὰ στόματος ἄγειν οὐκ ἐμυσάττετο εἰς βεβαίωσιν, αἷς ἐκείνοι ἐμφορούμενοι, τὴν τῶν Χριστιανῶν δὲ πίστιν ἐκείνοις μέλλουσι ποτε ὑφ' ἡμῶν διαβιβάζεσθαι πρὸς ἐκείνην ὡς ἔοικε κατεπίστευσεν.²

Дветѣ приведени известия, макаръ да иматъ предъ видъ едни и сжщи събития, съобщаватъ различни обряди. На какво се дължи това различие, не може да се каже съ положителностъ.³

¹ Ignatii diaconi vita Nicephori въ Nicephori archiep. opuscula historica ed. C. de Boor. Lipsiae 1880, 206 и сл.; срв. сжщо Genesios ed. C. Lachmann. Bonnae 1834, 28.

² Theophanes continuatus rec. J. Bekker. Bonnae 1838, 31.

³ Тукъ могатъ да се допустнатъ нѣколко възможности за обяснение.

1) Описанитѣ обряди се отнасятъ за два различни народа, вж. В. Н. Златарски *Клетва у языческихъ болгаръ* въ Сборникъ въ честь В. Н. Ламанскаго. I Петроградъ 1905, 251 и сл.; сжщиятъ *За българската договорна клетва* въ История и пр. I 2, 434 и сл.; Г. Н. Кацаровъ *Клетвата у езическитѣ българи* Сп. БА III (1912) 113 и сл.; Б. фонъ Арнимъ *Принасяне кучета въ жертва при царь Симеона* въ сп. Български Прегледъ II 1, 91 и сл.; V. Grumel *Sur les coutumes des anciens Bulgares dans la conclusion des traités* ИБД XIV—XV 91 сл. 2) Двата разказа се отнасятъ за две различни събития съ различни обреди, вж. В. Бешев-

договарящи страни въ въпросното писмо сж склучили не миренъ договоръ, а другъ иѣкакъвъ видъ договоръ. Макаръ сведения въ 66 писмо на патриархъ Николай Мистикъ да не се отнасятъ до българитѣ, тѣ при все това представятъ ценна успоредица къмъ първобългарскитѣ клетвени обряди. Договорнитѣ клетви сж ставали съ заколване на животно и то на конъ и у хунитѣ на предхристиянската епоха. Въ китайската книга Пенъ-ки се даватъ любопитни сведения за начина, по който сж положили клетва ханътъ на Хунъ-но и китайскитѣ пълномощници Ханъ Чхандъ и Чангъ Муингъ: „... Sollte Han oder Hung-nô es wagen, der erste zu sein, der dieser Vertrag bricht, dann soll alles Unheil des Himmels ihn Treffen! Die Nachkommen aller Geschlechter sollen also ausnahmslos diesen Eid halten! Han Ts'ang und Tsang Mung bestiegen dann zusammen mit dem Tan-hu und seinen Ministern einen Berg am Osten des Hung-nô-schen Lok-flusses: dort schlachteten sie einen Schimmel; mit einem king-lu-Messer und mit einem kim-lu-ll rührte den Tan-hu den Wein, und den Kopf des Königs von Goat-si, den der Tan-hu Lo-sang abgeschlagen hatte, als Trinkgefäß verwendend, tranken sie zusammen den Bluteid.“²

Култъ къмъ мъртвитѣ

Едва ли има народъ на земята, който да не познава подъ какъвто и да е видъ култа къмъ мъртвитѣ³. Споредъ първобитния начинъ на схващане, който не прави разлика още между плътъ и душа и вѣрва, че плътта е изпълнена съ една свръхестествена сила — оренда, човѣкътъ не престава да сжществува и следъ смъртта. Неговиятъ трупъ все още е изпълненъ съ оренда, посрѣдствомъ която той може да действува и следъ смъртта си. Състоянието смъртъ е само единъ особенъ видъ по-нататъшенъ животъ. Върху тази първобитна вѣра въ „живия мъртвецъ“ почива орендистичниятъ култъ къмъ мъртвитѣ. Тукъ изпъкватъ два прастари възгледа, които стоятъ непосредствено единъ до другъ. Отъ една страна се вѣрва, че духоветѣ на мъртвитѣ сж зле настроени спрямо живитѣ, стремятъ се да имъ вредятъ и често причиняватъ

¹ Срв. клетвата на аварския ханъ Баянъ на стр. 50, заб. 3.

² De Groot *Die Hunnen* usw. 223.

³ Thurnwald *Totenkultus* въ Eberts Reallexikon XIII 363 и сл.; Wilke *Lebender Leichnam* п. т. VII 259 и сл.; Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch* I 134 и сл.; Nioradze *Schamanismus* 10 и сл.; Lévy-Bruhl *Das Denken der Naturvölker* 268 и сл.; Pfister *Die Religion der Griechen und Römer* 136 и сл.; 204 и сл.; Сжщиятъ въ *Blätter zur bayrischen Volkskunde* 11, 31 и *Schwäbische Volksbräuche* Augsburg 1924, 73 и сл.; Nilsson *Primitive Religion* 59 и сл.

смъртта на иѣкоя живъ, а отъ друга страна — че тѣ сж добри духове, които могатъ да бждатъ полезни на хората и да имъ помагатъ. Въ първия случай живитѣ се мжчатъ да направятъ духа или силата на мъртвеца безвредна или да я вържатъ. Опасниятъ мъртвецъ може да се направи безвреденъ чрезъ заклинания или чрезъ жертвоприношения. У много народи за особено вредни мъртавци се смѣтатъ самоубийцитѣ¹. Труповетѣ на такива умрѣли се погребвали иѣкжде на страна, безъ всѣкакъвъ обрядъ и безъ всѣкакъвъ надгробенъ надписъ или сж били захвърлени непогребани². Изглежда, че и у първобългаритѣ е имало обичай самоубийцитѣ да се оставятъ непогребани и да имъ се принасятъ жертви за умилостивяване, понеже споредъ 98-ия отговоръ на папа Николай I първобългаритѣ питали „дали трѣбва да се погребе оня, който се самоубие и дали трѣбва да се принася за него жертва“³.

Въ втория случай живитѣ гледатъ да запазятъ, да подкрепятъ, дори да увеличатъ силата на мъртвеца, като му даватъ предмети или вещества, изпълнени съ свръхестествена сила. На този именно възгледъ почива у иѣкои народи обичаятъ живитѣ да си нараняватъ до кръвъ лицето и да си отрѣзватъ частъ отъ косата при смъртенъ случай, за да усилятъ по този начинъ силата на мъртвеца⁴. Споредъ Иорданесъ, когато умрѣлъ Атила, хунитѣ си отрѣзали частъ отъ косата и си разкървали лицата⁵. А византийскиятъ историкъ Менандъръ разказва, че ханътъ на тюркитѣ Турксантъ помолилъ дошлитѣ при него византийски пратеници да си наранятъ лицата съ ножове, понеже баща му Силзибулъ билъ наскоро умрѣлъ⁶. Дали е сжществуваля този тюркски обичай у първо-

¹ Pfister *Schwäbische Volkskunde* 76 и сл.; Samter *Homer* 122 и сл.; R. Hirzel *Der Selbstmord* въ Arch. f. Rel. Wiss. XI (1908) 75, 243, 417.

² Hirzel *Der Selbstmord* 264 и сл.

³ Responsa etc. 98: Si sit sepeliendus, qui seipsum occidit, vel si sit pro eo sacrificium offerendum, requiritis.

⁴ R. Andree *Ethnographische Parallelen und Vergleiche* Stuttgart 1878, 147 и сл.; Pfister въ *Blätter zur bayrischen Volkskunde* 11, 32; *Kultus* въ PWRE XI 2182 и сл.; Samter *Homer* 132 и сл.

⁵ Jordanis *Romana et Getica* rec. Th. Mommsen, XLIX 255: tunc, ut gentis illius mos est, crinium parte truncata informes facies cavis turpavere vulneribus, ut praeliator eximius non femineis lamentationibus et lacrimis, sed sanguine lugeretur virile.

⁶ Excerpta de leg. Pars I 207¹²⁻¹³: Οἷτος δὲ Ὀθαλεντίνου εἰρηκότος, ὁ Τούρξανθος ἔφη ὡς· θεόν ὑμᾶς ἐνταῦθα ἀφιγμένους, ὃ Ῥωμαῖοι, ἐν μεγίστῳ τῷ πένθει εὐρόντας ἔμει (ἀριθανῆς γάρ μοι Σιλζιβουλός ὁ πατήρ) καταχαράττειν τὰ πρόσωπα ταῖς μαχαίραις ἐπομένους τῇ παρ' ἡμῖν ἐπὶ τοῖς τεθνεῶσιν ἰσχύοντα νόμῳ. καὶ δὴ αὐτίκα Ὀθαλεντίνος καὶ ἄλλοι γὰρ αὐτῷ ἐπηκολούθησαν τοῖς αὐτῶν ἑπιθετοῖς διαχαράξαντο τὰς σφᾶς αὐτῶν παρειᾶς. Срв. сжшо W. Thomson *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* MSFou V (1896) 59.

българитѣ е неизвестно. Все за сжщата целъ у нѣкои народи животѣ се мжчатъ да запазятъ тѣлото на умрѣлия непожтнато било чрезъ превръщането му въ мумия, било чрезъ привидно запазване, като се постави маска на лицето, било найсетне чрезъ изработване на статуя-подобие на мъртвеца, понеже се вѣрва, че задгробното сжществуване на човѣка е тѣсно свързано съ това на тѣлото¹. Обичаятъ да се изработватъ статуи-подобия на умрѣлитѣ е билъ широко разпространенъ между тюркскитѣ народи. Той се срѣща у старитѣ страници между тюркскитѣ народи. Той се срѣща у старитѣ тюрки, кумани, чуваша, вѣроятно у маджаритѣ и пр.². Тѣзи статуи, наречени *каменни баби*, представятъ мъртвеца правъ, държащъ предъ пгла си чаша. У куманитѣ въпроснитѣ статуи сж били обрнати къмъ изтокъ. Подобни статуи се откриха напоследъкъ и у насъ въ една могила при с. Ендже (Шуменско). Обаче съ сигурностъ не може да се каже, дали сж първобългарски или принадлежатъ на нѣкой другъ тюркски народъ, понеже липсватъ всѣкакви указанія за произхода имъ³.

За погребалнитѣ обичаи на първобългаритѣ достигнали любопитни писмени сведения, че първобългаритѣ погребвали умрѣлитѣ си по два начина: „Lorsqu'un homme puissant meurt parmi eux, ils rassemblent les domestiques du défunt et les gens de sa suite, et, après leur avoir fait des recommandations, ils les brûlent avec le mort; ils disent: „Nous les brûlons en ce monde, mais ils ne brûleront pas en l'autre.“ Ou bien ils creusent un grand caveau où ils descendent le mort; ils y font entrer avec lui sa femme et les gens de sa suite, et ils les y laissent jusqu'à ce qu'ils soient morts“⁴. Почти сжщото известие се намира и у Ал-Бекри: „Wenn jemand stirbt, so legen sie ihn in eine tiefe Gruft, und lassen mit ihm seine Frau und seine Sklaven hinabsteigen und die bleiben dort bis sie tot sind. Es gibt auch solche unter ihnen, welche mit dem To-

¹ Pflster *Die Religion der Griechen und Römer* 82 и сл.; 143. Срв. R. Andree *Ethnographische Parallelen und Vergleiche* Neue Folge. Leipzig 1889, 18 и сл.

² H. Vámbéry *Das Türkenvolk* 29 и сл.; *Der Ursprung der Magyaren* 29; Д. И. Еварницкий *Публичная лекція по археологии Россіи* С.-Петербургъ 1890, 44 и сл.; Minns *Scythians and Greeks* Cambridge 1913, 239 и сл.; Gy. Mészáros *A csuvas ősvallás emlékei* Budapest 1909, 227 и сл.; В. Мункácsi *A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai* въ сп. *Ethnographia* VII 304 и сл.; N. Th. Katanoff *Ueber die Bestattungsgebräuche bei den Türkstämmen Central- und Ostasiens* въ сп. *Keleti Szemle* I (1900) 230 и сл.; Н. О. Катановъ *О погребальныхъ обрядахъ тюркскихъ племенъ съ древнейшихъ временъ до нашихъ дней*. Изв. Общ. Арх. Истор. и Етногр. при Имп. Казански Унив. XII (1894) 111 и сл.

³ Кр. Миятевъ *Мадарскія конники* въ ИБАИ V 108 и сл.

⁴ Marquart *Streifzüge* 205.

ten verbrannt werden“⁵. Приведенитѣ арабски известия се сжждатъ доста много съ това, което съобщава китайската книга Ши-ки за погребението на Хунотския Тан-ху: „Was seine Bestattung anbelangt, so bekommt er einen Sarg und ein Grabgewölbe, Gold, Silber und Gewänder; aber Grabbaume und Trauergewänder gibt es dabei nicht. Von den Untertanen, die ihm nahestanden, und den bevorzugten Beifrauen folgen ihm in vielen Fällen mehrere zehn oder hundert in den Tod“⁶. Обичаятъ да се погребва заедно съ умрѣлия и неговата жива вдовица се е срѣщалъ нѣкога и у много народи⁷: старитѣ гърци, германци, скити, траки и славяни⁸. Днесъ той още е запазенъ у индуситѣ⁹. Сжщо така е билъ доста разпространенъ нѣкога и обичаятъ да се погребватъ живи или предварително убити приближенитѣ и слугитѣ на умрѣлия заедно съ него. Той се срѣща у разнитѣ тюркски народи, като тюрки,⁶ кумани и пр., а сжщо и у славянитѣ, старитѣ гърци и др. Найсетне обичаятъ да се правятъ поржчки до умрѣлия по слугитѣ или по нарочни пратеници е сжществуваъ и у други тюркски народи, напр. у куманитѣ⁷, старитѣ тюрки и др. Ви-

⁵ Marquart *Streifzüge* 204. Вж. сжщо А. А. Котаяревскіи *О погребальныхъ обрядахъ языческихъ славянъ* въ Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности импер. Академіи наукъ т. XLIX 59 и сл.

⁶ De Groot *Die Hunnen* usw. 60.

⁷ Вж. *Witwentötung* въ Eberts *Reallexikon der Vorgeschichte*. Bd. 14, 440 и сл.; *Grabbeigabe* въ *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Bd. III 1084 и сл.; J. Hoops, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* Bd. IV 55 и сл., Strassburg 1919; Schwenn *Menschenopfer* 62 и сл., 173и сл.

⁸ Котаяревскіи пр. съч. 42 и сл.

⁹ Chanteple de la Saussaye *Lehrbuch* II 46.

⁶ Вж. литература въ заб. 3.

⁷ Мункácsi въ сп. *Ethnographia* VII 309 привежда следното мѣсто за куманитѣ изъ Jean Sire de Joinville *Histoire de Saint Louis Credo et lettre à Louis X sec.* Ed. Paris 1874, 272: „uns riches chevaliers estoit mors et il avoit l'on fait une grant fosse et large en terre, et l'avoit l'on assis mout noblement et pareil en une chaere; et li mist l'on avec li le meillour cheval que il eust et le meillour sergent, tout vif. Li serjans, avant que il fust mis en la fosse avec son signour, il print congelé au roy Commain et aus autres riches signours; et au penre congié que il fesoit à aus, il li metoient en escharpe grant foison d'or et d'argent, et li disoient: „Quant je venrai en l'autre siecle, si me rendras ce que je te ball“. Et il disoit: „Si ferai-je bien volentiers“. — Li grans roys des Commain li bailla unes lettres qui aloient à lour premier roy, que il li mandoit que cil preudom avoit mout bien vescu et que il l'avoit mout bien servi, et que il li guerredonnast son servise. Quant cé fu fait, il le mistrent en la fosse avec son signour et avec le cheval tout vif; et puis lancierent sus le pertuis de la fosse planches bien chevillies, et touz li ost courut à pierres et à terre; et avant que il dormissent, orent il fait, en remembrance de ceusque il avoient enterrei, une grant montaigne sur aus“.

жественитѣ сили се изразява въ разкази. Митътъ, схванатъ така широко, се срѣща въ всички религии. Той не е липсвалъ разбира се и на първобългарската религия. Обаче за съжаление до насъ не сж достигнали първобългарски митични разкази. Известни следи за такива сж се опазили, може би, въ следнитѣ два случая. Въ т. н. именникъ на първобългарскитѣ канове¹ се споменува, че първиятъ канъ Авитохолъ живѣлъ 300 години, а неговиятъ наследникъ Ирникъ 150. Навѣрно този митиченъ дълъгъ животъ е билъ изпѣстренъ съ много предания и разкази². Въ единъ повреденъ първобългарски надписъ се споменува думата *грифонъ* (γρῶψ)³. За съжаление отъ контекста не личи въ каквъ редъ на мисли е спомената тази дума. Обаче изглежда, че грифонътъ, може би, подъ чуждо влияние е игралъ нѣкаква роля въ митологията на тюркскитѣ народи. Споредъ византийския историкъ Прискъ аваритѣ били изтикани отъ своитѣ стари селища отъ народи, живущи въ страната около Океана, които напустнали тази страна, понеже били нападнати отъ множество грифони⁴. Изображения на грифони се срѣщатъ по канитѣ на т. н. Атилово съкровище отъ Nagy-Szent-Miklós, Унгария.

Покрай своитѣ частни народни предания първобългаритѣ сж познавали и други, общи за отдѣлни или за всички тюркски народи, а сжщо така и предания за създаване на вселената и др. Обаче отъ всичко това до насъ нищо не е достигнало.

¹ И. Миккола *Тюркско-болгарское лѣточисленіе* Изв. Отд. Русск. яз. и слов. Имп. Акад. Петроградъ XVIII (1913) I 243 и сл.; В. Н. Златарски *История I*, 353 и сл.

² Споредъ В. von Armin *Wer war Avitocholus?* въ Сборникъ Милетичъ 513 и сл. Авитохолъ е библейското лице 'Αχιτόφαλ. За Ирникъ обикновено се приема, че е най-малкиятъ Атиловъ синъ 'Ηρνίχ, Нерпас, за когото Прискъ разказва следното (Excerpta de leg. I 145, s и сл.): αὐτός γάρ ἔρανευ ἀστυμῆς καὶ τὸ εἶδος ἀματάτρεπος καὶ οὐδὲν οὔτε λέγειν οὔτε ποιεῖν γέλωτος ἔχοντα ἐφαινετο, πλὴν ὅτι τὸν νεώτατον τῶν παιδῶν ('Ηρνίχος δὲ ὄνομα τοῦτο) εἰκόνηται καὶ κεραιώτα εἶλετο τῆς παρειαῆς γαληνοῖς ἀποβλέπων ἕρμαιοι πρὸς αὐτόν. ἐμοὶ δὲ θαυμάζοντος, ὅπως τῶν μὲν ἄλλων παιδῶν ὀλιγοροῖη, πρὸς δὲ ἕκαστον ἔχοι τὸν νοῦν, ὁ παρακαθήμενος βάρβαρος συνέειε τῆς Λύσσωνιν φωνῆς καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ μοι βηθηρομένων μὴδὲν ἐκλέγειν προσπιπὼν ἔφασκε τοῖς μάντις τῆ 'Αττήλας προηγοροῦσθαι τὸ μὲν αὐτοῦ πεσεῖσθαι γένος, ὑπὸ δὲ τοῦ παιδὸς ἀναστῆσθαι τοῦτο. ὡς δὲ ἐν τῇ συμποσίῳ εἶλον τὴν νόκτα, ὁπαξήλθομεν ἐπὶ πολὺ μὴ βουληθέντας τῆ πότι προσκαρτερᾶν.

³ Бешевлиевъ *Първобългарски надписи* № 13. Вж. сжщо Greif въ *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Bd. III 1129 и сл.

⁴ Вж. K. Meull *Scythica* въ сп. Hermes 70 (1935), 155 и сл. и тамъ приведената литература. *Suida Lexicon* ed. A. Adler. Lipsiae 1928 s. v.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Уводъ	3
Извори	7
Орендизъмъ	8
Орендистични представи	
Лѣчебни камъни и почитане на камъни	10
Амулети	11
Свещенъ мечъ	13
Безкръвно убиване на животни	14
Конска опашка	15
Чаши отъ човѣшки черепи	17
Сакрално царевийство	22
Табу	27
Табуирани животни	
Не всички животни се ядатъ	28
Военнитѣ коне сж табу	29
Други табу-представи	
Родилкитѣ сж табу	30
Женската глава е табу	30
Табуирани дни и часове	30
Божества	
Кучета	32
Конѣ	33
Върховенъ богъ	33
Култъ	36
Кумири и капища	36
Шаманство	37
Канътъ жертвоприносителъ	40
Жертвоприношение	
Първаци	41
Животни	42
Човѣци	43
Магически деяния предъ сражения	44
Клетви	49
Култъ къмъ мъртвитѣ	56
Митъ	61

